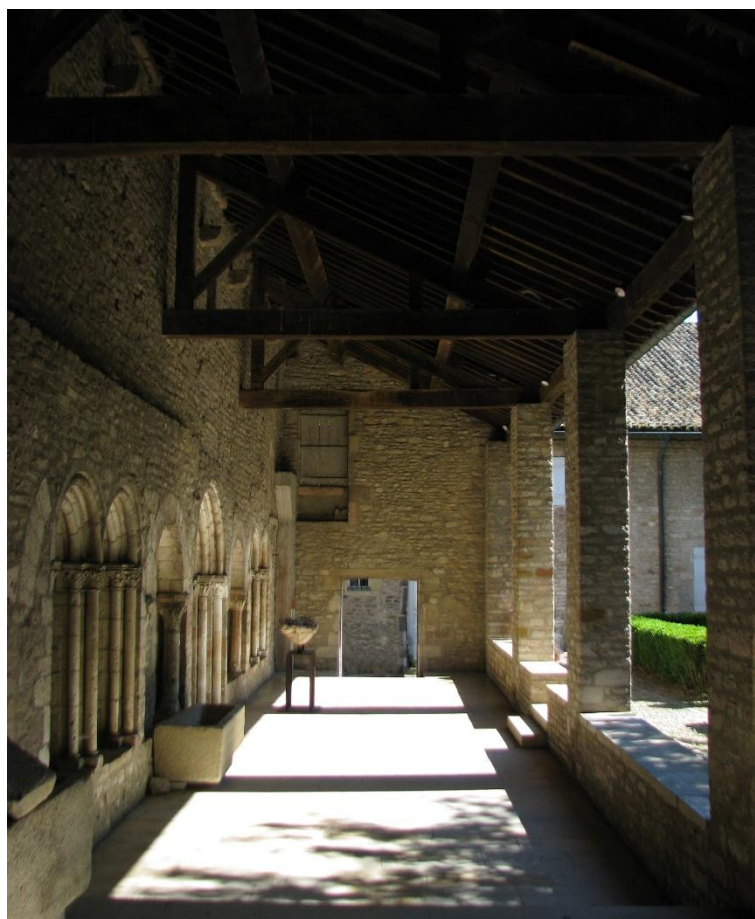

A tournus-i Saint-Philibert templom kerengőjének elméleti rekonstrukciója

Szerző: Varga Réka

Konzulens: Daragó László Attila DLA

Budapest, 2023.10.31.

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Építészmérnöki Kar
Építészettörténeti és Műemléki Tanszék

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés

1.1 Általános bevezetés	3
1.2 Bencések, zárándoktemplomok.....	4
1.3 A templom építéstörténete	6

2. A kolostor építéstörténete és az erre vonatkozó megfigyelések

10

3. Analógiák

12

3.1 Kora középkor, Sankt Gallen	13
3.2 Cluny II	14
3.3 Sainte-Foy	15
3.4 Dél-Franciaország, Spanyolország.....	16

4. A tournus-i kerengő elemzése.....

19

4.1 A keleti kolostorszárny	19
4.2 A déli kolostorszárny	24
4.3 A nyugati kolostorszárny	28
4.4 Az északi kerengőszárny	30

5. A szerkesztés menete és az elméleti rekonstrukció.....

34

6. Összegzés

42

7. Források

43

1. Bevezetés

1.1. Általános bevezetés

A Tournus-i Saint-Philibert templom az európai román stílus kialakulásának egyik legfontosabb emléke, több szempontból is különleges: az egyik legelső körüljárós, sugárkapolnás szentéllyel rendelkező templom, két szent kultuszhelyének is otthont ad, főhajójának harántdongás fedése egyedülálló¹.

Magát a templomot sokan vizsgálták, viszont a kolostort és annak kerengőjét nem. Előbbi építéséről, fejlődéséről és történetéről több elmélet látott napvilágot. 2019-ben az együttes 1000 éves fennállásának alkalmából tartottak róla egy konferenciát, amiről készült egy összefoglaló kiadvány. 2019-ig több monográfia is készült az épületről, a legátfogóbb művek Benjamin Saint-Jean-Vitus-tól és Alain Guerreau-tól származnak. Az együttes a 11. század óta több átépítésen, felújításon esett át, a városszövet idővel benőtte. A templom az egykori védőfalakon belül még kellőképpen érvényesül, azonban a kolostor már csak néhol sejlik ki a ráépült lakóházak mögül. Az épület, amely a középkorban egy gazdag, virágzó szerzetesi közösségnek nyújtott otthont, mára félig üresen áll, az eredeti funkcióknak nyoma sincs. Kerengőjének mára csak az északi folyosója maradt meg, keleten csak a folyosó nyomvonalát állították helyre².

2024 nyarán részt vehettem az Építészettörténeti és Műemléki Tanszék által szervezett felmérőtáborban Burgundiában, ahol a tournus-i templommal közelebbről is megismerkedhettünk két hét alatt. Volt szerencsénk hosszabb időt tölteni a kerengőben, ahol Daragó László hívta fel a figyelmünket egy falból kibukkanó ívdarabra. Ekkor vetődött fel a kérdés, hogy mégis mi állhatott itt régen? Hogy nézhetett ki a szerzetesek által használt kerengő 1000 évvel ezelőtt? Ez a kíváncsiság indította útjára ezt a dolgozatot.

Célkitűzésem a kolostor és a kerengő építéstörténetének feltárása és ismertetése, továbbá a kerengő elméleti rekonstrukciójának elkészítése. Ezt a burgundiai középkori bencés építészet áttekintésével és analógiaként való felhasználásával, valamint az Építészettörténeti és Műemléki Tanszék nyári felmérőtáborának eredményeit alapul véve, a táborban készült felmérési rajzokat tovább elemezve és értelmezve szeretném megtenni.

¹ Daragó

² Daragó

1.2. Bencések, zarándoktemplomok

A kerengő elméleti rekonstrukciójának elkészítéséhez az első lépés az építés korszakának, a kolostor földrajzi környezetének és építtetőinek megismerése.

A romanika az első olyan építészeti stílus, amely regionális különbségek ellenére egész Európát áthatja. A Római Birodalom bukása után több letelepedő nép próbált méltó utódja lenni a római kultúrának és ez a hasonlítani vágyás jelenti köztük a kapcsolatot. A nagy népvándorlás után a frissen letelepedett népek általában nem rendelkeztek erős építészeti hagyományokkal, ellenben díszítőművészetük és kézműves tudásuk fejlett volt. Ezt integrálták az elfoglalt területek erős római hagyatékával együtt későbbi építészetükbe (pl. a lombard fonatdíszek, lombard szörnyábrázolások, amelyek a dolgozatban tárgyalt templomban is jelen vannak). A római építészet hatásai azonban nem csak a megmaradt emlékeknek köszönhetően voltak jelen Európa-szerte, hanem a pápa által Rómából küldött térítő szerzetesek is terjesztették az ókeresztény építészeti hagyományokat. Ebben a térítőmozgalomban meghatározó szerepet töltött be a bencés rend³.

A kereszténység a 4. században lett államvallás, ám ebben sokan a vallás értékvesztését, az erkölcsösség gyengülését látták és ezért inkább a világtól való elvonulást tartották megfelelő kiútnak. Kezdetben ez remeteség, remeteközösségek, majd szerzetesi közösségek kialakulásához vezetett. Nursiai Szent Benedek 529-ben Monte Cassinóban megalapította a bencés rendet, a nyugati kereszténység első szerzetesrendjét, amely a korábbi egymástól független, egyéni szabályzatok szerint élő szerzetesi közösségekkel szemben egy egységes regula szerint működött. Fő elvük az „imádkozzál és dolgozzál” (Ora et labora). Eleinte az ima mellett csak fizikai munkát végeztek, de idővel a tudományokkal is foglalkozni kezdtek. Tankönyveket szerkesztettek, az ókori világ műveit elemezték, rögzítették, a kolostorok így hamarosan a szellemi élet központjaivá váltak. Térítő tevékenységük során így nem csak a kereszténységet, hanem a tudást is terjesztették, amivel megalapozták a későbbi európai kultúra fejlődését. Terjeszkedésük a 6. században vett nagyobb lendületet, a 8. századra a nyugati kereszténység legelterjedtebb rendjévé váltak. Térítőtevékenységük az ezredfordulóra lezárult, innentől a már létrejött egyházi intézmények működtetésével foglalkoztak⁴.

³ Guzsik

⁴ Guzsik, SH atlasz, Zádor

A Rómából küldött térítő szerzetesek működésük helyszínein szakrális épületeket hoztak létre, melyek római, ókeresztény hatást mutattak. Azokon a területeken, ahol a római hatás egyébként is erős volt, az építészetet ez a fajta antikizálás jellemezte (pl. Itália, Lombardia, Dél-Franciaország). A regulában megfogalmazott életmódnak megfelelően a szerzetesi funkciók ellátására alkalmas épületekre volt szükségük. Így alakult ki például a bencés templomépítészetben az apszis előtti nagy keresztház a szerzetesi közösség részére⁵. Épületeiknek természetesen nem csak a vallási funkciót kellett ellátni, hanem a kolostori életet biztosító gazdasági, oktatási és lakhatási rendeltetést is⁶ (ld. lejjebb).

A bencések az európai zarándokútvonalak kiépítésében is kulcsfigurák voltak. A keresztény kultushelyek látogatására irányuló zarándoklatok már az időszámításunk szerinti első évszázadoktól megjelentek. Azonban ezeknek a kultushelyeknek nagy része a Szentföldön található, amit a 7. századtól az iszlám fennhatóság miatt nehezen lehetett elérni. 638-tól ezek „pótlására” Európában is létrejöttek zarándokhelyek a Szentföldről menekített ereklyék elhelyezésére, vagy helyi szentek sírjai fölé, ahogy Tournusban is. Már az első 4. századi zarándoktemplomok (Betlehem, Jeruzsálem) is a zarándokfunkciónak megfelelő térformákkal épültek, a későbbi európai zarándoktemplomok térformáinak előképeit jelentették. Az Európában épült kultushelyekhez vezető zarándokutak mentén további zarándoktemplomok létesültek, melyek nagy részét bencés szerzetesek építették. Ezekben a templomokban fontos volt a kultusztárgy körüljárhatóságát biztosítani, amit jellemzően szentélykörüljárás, kápolnakoszorús apszissal (franciaszentély) vagy altemplommal oldottak meg⁷. Tournus egyik különlegessége, hogy az egyik legelső (ha nem a legelső) franciaszentélyes templom.⁸

A zarándoktemplomok elterjedésének és a romanika építészetének legfontosabb területe Franciaországon belül Burgundia, első sorban Cluny környezete volt. A környék építészetét a cluny-i kongregációhoz tartozó bencés kolostorok határozták meg. Ezek a 10-11. századra jelentős gazdasági és politikai befolyásra tettek szert, építészetükkel az ezredforduló világvége hangulata után az egyház diadalmasságát reprezentálták. (Később erre a regulától való távolodásra reagálva válik ki a ciszterci rend a bencés rendből a 11. század végén, visszatérve Szent Benedek elveihez.) Az együttesek épületeinek szerkezeti megoldásai a korszakban

⁵ Guzsik

⁶ Zádor

⁷ Guzsik

⁸ Daragó

fejlettnek számítottak, formavilága már előrevetítette a gótika szerkezeti megoldásait. A tournus-i templomon is ilyen átmeneti építészeti megoldások figyelhetők meg.⁹

1.3. A templom építéstörténete

A templom építését illetően több elmélet is született, de még így is vannak kérdéses pontok, elsősorban az épületrészek egymáshoz való viszonya és építésük sorrendje bizonytalan. Biztosan volt itt egy korábbi templom, azonban átfogó régészeti feltárások hiányában ennek konkrét alaprajza, kinézete ismeretlen. Eredetileg itt állt Saint Valerian kultushelye a 6-9. században. A Noirmoutier-ből érkező bencés szerzetesek hosszas vándorlás után 875-ben telepedtek le Tournus-ben, mikor eredeti kolostorukból kiűzték őket a normannok. Nem tudni, hogy ők ekkor milyen épületet tudhattak magukénak. Egy tournus-i szerzetes írásai szerint létezett itt egy első templom, amelyet a magyarok 937-ben felégettek. Ez után az érkező bencés szerzetesek építettek egy második templomot a 10.sz-ban, amiből mára szintén nem maradt meg semmi egy 1008-ban pusztító tűzvész miatt. Csupán annyit tudunk róla a korábbi kolostor padlójának a jelenlegi hosszházban megtalált maradványai alapján, hogy a hosszháza a jelenlegi nartexszel azonos szélességű lehetett.¹⁰

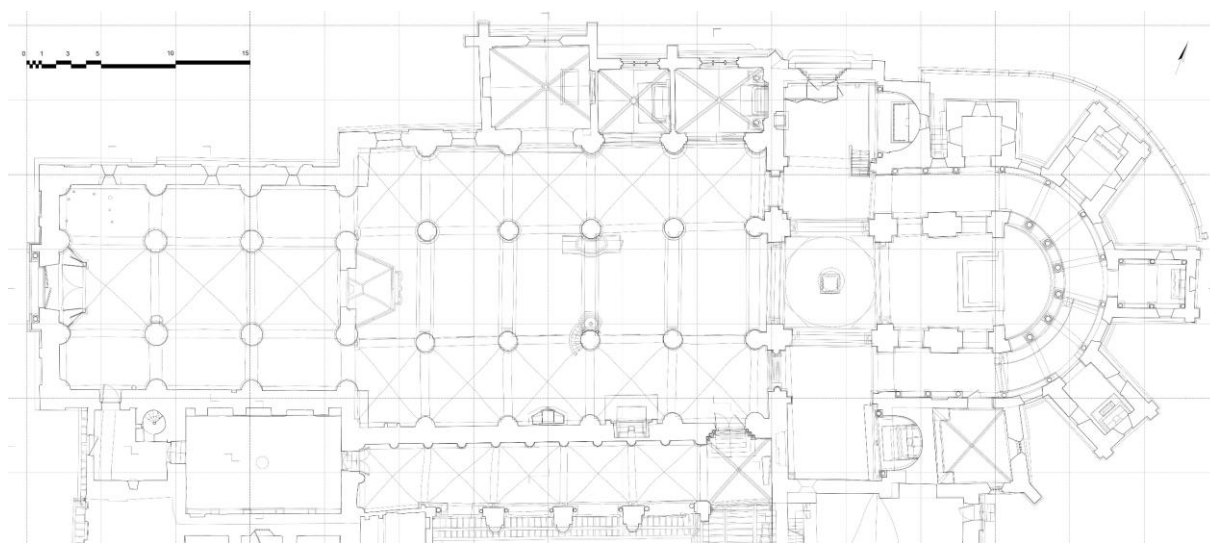
A mai templom építése az 1008-as tűzvész után kezdődött, feltételezhetően a második templom ekkor még részben állt. Először a körüljáró, a szentély és az altemplom épült meg, melyet 1019-ben szentelnek fel, hogy mihamarabb tarthassanak szertartásokat. Ezek a frissen megépült részek még valószínűleg az előző, égett templomhajóhoz csatlakoztak, falazatuk mészkő kváder. Nagyjából a felszenteléssel egy időben kezdődhetett meg a nartex építése. A nartex és a hosszház összeépítésének története bizonytalan. Az egymással való kapcsolatuk kissé esetleges, melynek oka az, hogy mikor a hosszházat építeni kezdték a nartex egy része már állt és valószínűleg tervmódosítás történt. A nartexet eredetileg négy boltszakasszal tervezhették, de a harmadik építésekor megtorpant a munka és a meglévő szerkezeteket a szélesebb hosszház beforduló falaival építették össze, mely nyomai a falazat alsó zónájában azonosíthatók. Ekkor a nartex oldalfalai az északi ablakok szemöldökéig állhattak. A tervmódosítás 1023-30 körülre tehető, a kolostor újjáépítésének gondolata is ekkor születhetett meg. A következő építési szakaszban (1030-1040) elkészült a nartex földszinti boltozata, a hosszház a mellékhajók boltozatának válláig, valamint a Szent Mihály kápolna a gádorfalig, majd a következő

⁹ Guzsik, Zádor

¹⁰ Daragó

szakaszban a hosszházzal együtt valószínűleg az 1040-es években fejezték be az épületrészt. A narthex és a szentély szélességét valószínűleg a korábbi, leégett hosszház határozhatta meg. A négyzetes torony és az északnyugati torony a 12. században készültek, ekkor a szentélyt, a kórust és a keresztházat is módosították, ezért a hosszház és a keresztház viszonya is kissé esetleges.¹¹

A templom három nagy részre oszlik: nyugaton a narthexre és a Saint Michel kápolnára, keleten a szentélyre és kriptára, a kettő között pedig a hosszházra¹².

1. ábra: BME Építészettörténeti és Műemléki tanszék felmérőtábor: A Saint-Philibert templom alaprajza, 1:50, 2023. (BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék)

A nyugati rész 1019 és 1056 között épült és a Karoling-kori westwerk redukált formájának tekinthető. Az emelet egykor valószínűleg a húsvéti körmenet része lehetett, erre utal a kápolna két oldalából a hajóba nyíló egy-egy ajtó, amelyekhez egy-egy lépcső vezetett. Ezt leszámítva az emelet és a hosszház kapcsolata bizonytalan, gyaníthatóan az év nagy részében karzatként működött. A nyugati rész falazata lombard falazat: vastag habarcsba rakott téglány formára faragott kövek, fattyúsorok alkalmazása nélkül. A falszövetben helyenként nagyméretű fehér köveket is látni, ezek jelentősen eltérnek környezetüktől, másodlagos felhasználásúak, valószínűleg egy környékbeli preromán vagy római épület elbontásából származnak, vagy akár az itt lévő előző templomból. A lombard hatás azonban nem csak a falazatban van jelen, hanem

¹¹ Daragó

¹² Daragó

a homlokzaton is, melyet ívsoros párkányok és falisávok tagolnak. A földszinten három azonos magasságú hajó alkot csarnokteret, a középsőt római keresztboltozattal, a két oldalsót harántdongákkal fedték le. Középen ezeket négy vaskos oszlop, a széleken falba mélyített féloszlopok támasztják alá. Az emeleten lévő Szent Mihály kápolna bazilikális tér, főhajóját hosszanti dongaboltozat, mellékhajóit ennek megtámasztására féldongák fedik. A földszint fedése antik hatást mutat, az emeleté bencés zarándoktemplomok szerkezeti megoldásait.¹³

A hosszház háromhajós bazilikális tér, amely tizenöt boltmezőre oszlik, benne öt pár, a nartexénél keskenyebb oszlop áll. Az egyetlen ténylegesen alaprajzi értelemben is egyenes fala a déli, kerengővel kapcsolódó fal. Az északi fal törtvonalú, észak felé kitér, vele együtt a harmadik oszloppártól keletre eső oszlopok közti távolság is nagyobb. Ez vagy a keresztházhoz való illeszkedés vagy kitűzési pontatlanság miatt alakult így. A hosszházat valószínűleg a nartex felől a szentély felé építették. A főhajó fedése haránt irányú dongaboltozat, a mellékhajóké római keresztboltozat. Ez egy eléggé szokatlan megoldás, nem csak a romanikában. A hosszház falazata a nartexéhez hasonló, itt is megjelennek a nagyméretű fehér kváderek, a nartex hasonló köveihez képest alacsonyabb pozícióban. Ez is arra utal, hogy a hosszház kicsivel a nartex után kezdett épülni. A nartex homlokzatán megfigyelhető ívsoros párkányok és falisávok a hosszház falán már nincsenek jelen. A falisávokkal még talán párhuzamba lehet állítani a hosszház külső falának széles támpilléreit, de az ívsorok hiányoznak. A hosszház főhajójának gádorfala és a mellékhajóinak oldalfalai valószínűleg más periódusból származnak, mert míg az alsó szinten széles, sekély pillérek vannak, az emeleten már a gótika építészetét előrevetítő, kiugró pillérek tagolják a homlokzatot. Szintén erre utaló jel, hogy a mellékhajó ablakait egyszerű építőkövekből, a gádorfal ablakait kváderkövekből készítették. Ez egyértelműen látható az északi oldalon¹⁴. Lehetségesnek tartom, hogy valamikor a déli homlokzat is hasonlóképpen festett, de egy 1851-es felújítás során azt a részt erősen megbolygatták¹⁰. További hosszházat érintő átalakítás volt még a templom északi oldalához kapcsolódó három kápolna építése. Ezekből először a legnyugatibb, Oltári Szentség kápolna épült meg, feltételezhetően 1339-ben. Ennek falazata a hajó többi részéhez hasonló kisméretű kövekből készült, de sokkal rendezetlenebb képet mutat a falszövet. Egyetlen, kisméretű, geometrikus mérműves ablakuk van. Belül bordás-csúcsíves keresztboltozat fedi. A két keletebbi kápolnát 1425-re datálták.

¹³ Daragó

¹⁴ Daragó

Ezek falazata pontosan faragott, nagyméretű kváderkövekből készült. Ezeknek egy-egy későgótikus, mérműves ablaka van, térlefedésük bordás-csúcsíves keresztboltozat¹⁵.

A keleti épületrészen sokkal több módosítás történt az idő folyamán. A keresztház és a hosszház más építési periódusokban jött létre. A hosszház főhajójának utolsó oszlopai a keresztház indító pillérei mellé érkeznek, ami nem logikus megoldás. Az átépítések előtt az északi kapu valószínűleg a keresztház É-D-i tengelyén lehetett, ami alapján ezek az oszlopok egybe estek és nem volt szükséges a szerkezetek megkettőzése, de ez csupán feltételezés, mert a számos átalakítás miatt az eredeti kialakítás már nem állapítható meg egyértelműen. A 12. században volt egy nagy átépítés, aminek keretein belül a kórus, a négyezet és a szentély új lefedést kapott és megépült a négyezeti torony, amihez a négyezeti pilléreket meg kellett erősíteni. A keresztház a hosszháznál jóval alacsonyabb, félköríves, hevederes donga fedí az északi és déli szárnyát. A négyezetet vakárkádok és törpeoszlopok díszítik, ezeken négy negyedgömb, majd nyolc csegely ül, amelynek a tetején pihen a félgömb kupola, közepén kör alakú nyílással a harangnak. Ez a szerkezeti megoldás Itáliából a 13. századra ér Franciaországba, ezért valószínűbb, hogy ez is az 1851-es historizáló felújítás szüleménye. Egy másik átépítés eredménye az északi szárnyban lévő gótikus, rúdmérműves ablak is, ami a 13. század végén épült, valószínűleg az alatta lévő díszes kapuzat után (mely díszítések alapján 13. század közepéről származik), aminél kicsit fiatalabb lehet a déli, kerengőből a mellékhajóba nyíló szerzetesi kapu (13. század eleje). Az északi fal alsó szakasza egy korábbi falazat megmaradt része. Az északi szárny keleti fala valószínűleg a főhajó gádorfalával egyidős. A déli szárny nyugati fala valószínűleg két szakaszban épült és a déli fala is erősen bolygatott. A templom különlegessége a félköríves szentélyt ölelő szentélykörüljáró folyosó és az ahhoz kapcsolódó sugárkapolnák, a francia-, vagy zarándokszentély korai megjelenése. További érdekesség, hogy a templomban a zarándok-térforma altemplomos változata is megjelenik. Ezt valószínűleg a terep erőteljes D-K-i lejtése és a templomhoz kapcsolódó két különböző szent kultusza indokolta. A körüljárót övező sugárkapolnák egyenes záródásúak, az ötből csak három egyforma, az első és az utolsó az apszistól távolabb, a kórus mellett kapott helyet. A kriptá és a szentély nem illeszkednek egymáshoz pontosan, a kriptá falai jóval beljebb esnek, mint felettük a szentély belső falai. Ebből kiindulva itt más építési periódus feltételezhető, ellenben a körüljáró külső falai már megfelelnek a kriptá alaprajzának. A kórust hosszanti dongaboltozat, az apszist negyedgömbkupola, a körüljárót hevederes dongaboltozat, a sugárkapolnákat pedig

¹⁵ Daragó

hosszanti dongaboltozat fedi. Az altemplomban a kórus alatti csarnokteret és a körüljáró lefedését római keresztboltozattal oldották meg, a kápolnát hosszanti dongaboltozat fedi. A szentély falai kváderből készültek. A külső falainak kváderekből faragott lombard ívsoros párkánya és frízszerű díszítése 11. század végére utal. A körüljáró külső fala és a sugárkápolnák egységes falazattal rendelkeznek, amely fizikailag illeszkedik az altemplom külső falazatához, ezek egyszerre épülhettek. A kriptá falazata valószínűleg másodlagos felhasználású kora középkori kváderkövekből készült, egységes kivitelben. Ezen kívül a szentélyben máshol is fellelhetőek másodlagosan felhasznált elemek.¹⁶

Az eddig leírtakból is látszik, hogy a templom több, mint ezeréves múltja alatt nagyon sok módosításon esett át. Az első jelentősebb felújítás a 12.sz-ban történt a keleti épületrészben, utána a következő átépítésre a 13.sz-ban esett sor. Ekkor készült az északi és a déli kapu és az északi mérműves ablak. 1339-ben épült a nyugati- és a keresztház melletti kápolna, vagyis a mai sekrestye. 1425-ben a mellékhajó két keleti kápolnáját emelték fel. A 16-18.sz-ban késő-gótikus átépítések mentek végbe, a keresztház déli szárnyának nyugati falának mérműves ablaka ekkorra datálható. Az utolsó jelentős helyreállítás Daragó László könyve szerint a 19.sz-ban történt, ami érintette a nyíláskeretezéseket, a nyugati kaput, a kápolnák oromzatait és a kerengőt.¹⁷

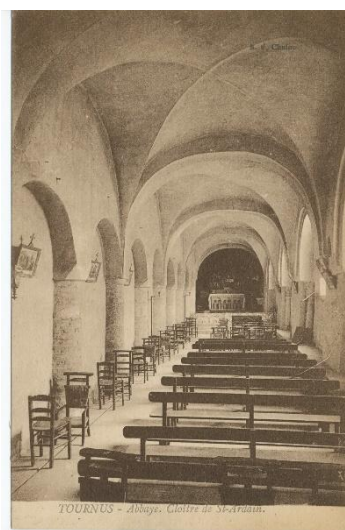
2. A kolostor építéstörténete és az erre vonatkozó megfigyelések

A kolostoregyüttes a terepviszonyok miatt kissé szabálytalan. A központja délre tolódott, a templom enyhén észak felé fordul. A középkori kerengőt övező épületrészeket - noha a városszövet nagyrészt benőtte őket - még többé-kevésbé megvannak. A kerengő északi, templomhoz csatlakozó folyosója még valamelyest a középkori állapotot tükrözi, bár ez is jelentős átalakításokon esett át. A két meglévő folyosó találkozásánál a sarokban megmaradt egy bordás, gótikus, csúcsíves boltozat, mely egy románkor utáni átépítés eredménye. Alatta helyezkedik el a szerzetesi kapu, levéldíszes fejezetű oszlopokkal, rajtuk félkörös, egyszerűen profilozott ívekkel. Az északi folyosó inkább román jegyeket hordoz. Öt boltszakaszra oszlik, amelyek a templom hosszázának boltszakaszaival nincsenek összeegyeztetve, alaprajzi kontúrjuk kissé torzult négyzet. A folyosó templom felőli oldalán féloszlopokon nyugvó szabályos vakárkásor áll. Ezt a szakaszt római keresztboltozat fedi, a boltozat homlokívei

¹⁶ Daragó

¹⁷ Daragó

minden második féloszlopról indulnak. A folyosó udvar felőli oldalán négyzetes pillérek állnak, köztük kisebb oszlopkoról indított ívekkel. A pillérekhez a külső oldalon egy-egy féloszlop kapcsolódik. A két oldal valószínűleg más építési periódusban épült. Ezt alátámasztja az északi folyosó keleti végén kilógó ív- és pillérdarab is. Az egész külső oldal olyan hatást kelt, mintha a meglévő román elemekből utólag rakták volna össze, az eredeti román oszlopokon aránytalanul széles fejlemezekről indulnak a boltozatok ívei. A keleti folyosó találkozásánál a jelenlegi ív megrongálódott, az alóla kibukkanó ív kisebb fesztávú lehetett. Ez meghatároz egy, a belső fal tagolásával megegyező ritmust, amely szerint a pillérek között ikerablakok lehettek, középen ívek alatt páros oszlopokkal, a széleken lizénákkal gyámolítva. A hosszház nyugati falában, az emeleten találkozhatunk hasonló motívummal. A kerengő északi szárnya a 17. századra romos állapotba került, 1732-ben oratóriummal alakították¹⁸. Korábbi feltételezések szerint az oratóriumot a hosszház gádorfalának ablakaival egyszerre, az 1851-es átalakítás keretein belül állították vissza¹⁹. Feltételezem, hogy ez a dátum hibás, mivel találtam fényképeket az oratóriumról a 20.század elejéről (2-3. ábrák). Ezeken a fotókon a gádorfal ablakai már a román stílusú helyreállítás utáni állapotban szerepelnek. Ez alapján valószínűleg volt itt egy 20.századi nagyobb helyreállítás is, amikor az oratóriumot alakították vissza. Benjamin Saint-Jean-Vitus említ hasonló munkálatokat a refektórium előtti ásatása kapcsán²⁰.

2. – 3. ábra: képeslapok a kerengőről, 20.század eleje (<https://www.geneanet.org/cartes-postales/search/?country=FRA&go=1&page=8&place=tournus> , utolsó látogatás:

2024.10.27.)

¹⁸ Daragó

¹⁹ Daragó

²⁰ Saint-Jean-Vitus

3. ábra: Daragó László: A kerengő északi szárnyának keleti vége, 2023.

A kerengőt érintő nagyobb felújítások az eddigiek szerint 1239-ben a káptalanterem építése, a 18. században a kerengő északi szárnyának imateremmé alakítása²¹, majd a 20. században az imaterem helyén lévő északi szárny visszaállítása.

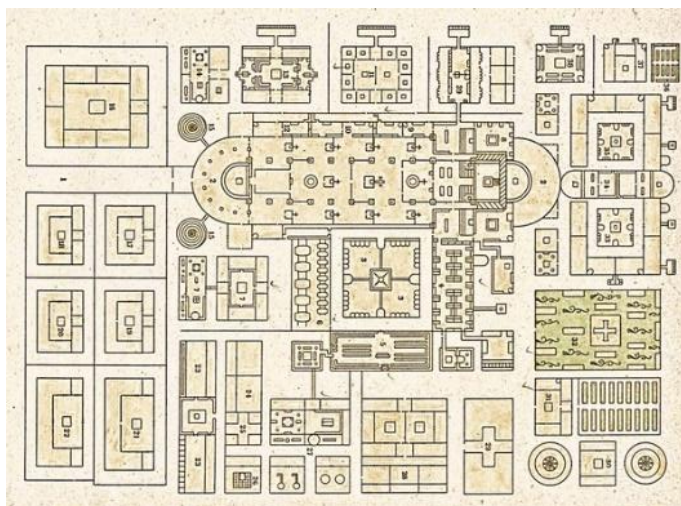
3. Analógiák

A kerengő eredeti állapotának feltérképezéséhez először a kora középkori és a románkori bencés építészet példáit vettem alapul. Sajnos ezekből az emlékekből a legtöbb megsemmisült, romos állapotba került vagy olyan mértékű átépítésen esett át, hogy a 10-11. századi állapotra már nem lehet belőle következtetni.

²¹ Daragó

3.1 Kora középkor, Sankt Gallen

A korai kolostoroknak általában nem volt kerengője, valószínűleg részben egy átvett forma az ókeresztény építészetből, részben a szükség miatt hozták létre. Feladata a kolostor udvara közé szervezett helyiségek fedett terekkel való összeköttetése, épület előtti árkádok emelésével. A kora középkorból a legismertebb példa a Sankt Gallen-i kolostorterv, amelyet több Karoling-kori kolostor építésénél alapul vettek. Ebben a periódusban sokszor nem építettek káptalantermet, több esetben a templomhajó északi oldalához csatlakozott hasonló rendeltetésű helyiség. Az együttesek nyugati szárnya általában raktározásra vagy egyéb gazdasági funkciók ellátására szolgált, valamint a kolostor bejárata is itt kapott helyet. Keleten gyakran a melegedő állt, felette a dormitóriummal, mellette a sekrestyével, délen pedig a reflektórium, mellette a konyhával. A kora középkorban ennek a terem-sornak számos variációja épült, az itt vázoltak csupán egy gyakori megoldást írnak le. Az érett középkorra kialakult a kolostoroknak egy „szabályosabb” elrendezése. Ezekben általában keleten a sekrestye mellett a káptalanterem kapott helyet, átriumokkal nyitva a kerengő felé, valamint egy társalgó, átjáró az ispotályhoz, a dormitóriumba vezető lépcső, a latrina és az emeleten a dormitórium. Délen többnyire a refektóriumot és a konyhát helyezték el, ha volt fölötte emelet, ott melegedőt alakítottak ki. Nyugaton ekkor is raktárak, magtárak vagy pince állt, mellette a szegények ellátására szolgáló helyiséggel és társalgóval²². A dolgozat által tárgyalt épületegyüttesre ez az érett középkori elrendezés illik jobban (lsd. 4. fejezet).

5. ábra: Sankt-Gallen kolostorterv (https://www.gardenvisit.com/gardens/st_gall-sankt_gallen, utolsó látogatás: 2024.10.24.)

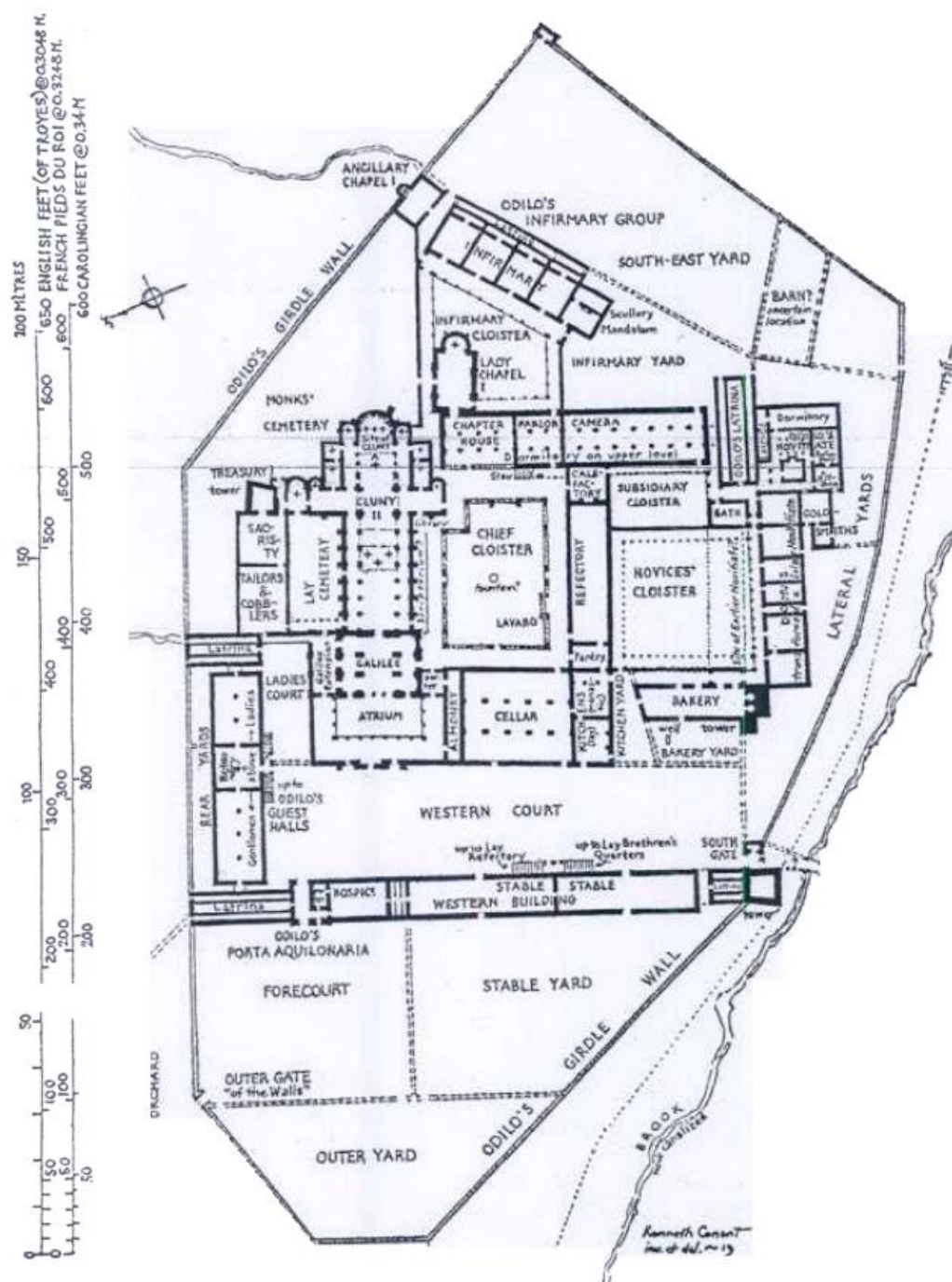
²² Krüger, Price

3.2 Cluny II

A térben és időben legközelebbi kolostor, melyről több információval rendelkezünk, Cluny második együttese. Ez is jelentősen megváltozott, de készült róla térbeli- és alaprajzi rekonstrukció. Cluny I-et 910-ben alapították magánkolostorként, amely független volt a földesuraktól, a szerzetesek vezetőiket egymás között választották. Az első templomot 927-ben szentelték fel, amely hamarosan a szerzetesek növekvő száma miatt bővítésre szorult. Cluny II-t 948-tól 981-ig építették, így a tournus-i kolostor kapcsán ezt a fázist tartom relevánsnak, mivel ekkor Cluny már jelentősebb befolyással rendelkezett a régióban és Cluny III-at már Tournus után építették. Cluny II-ről írásos forrásoknak és régészeti feltárásoknak hála készült alaprajzi és térbeli elméleti rekonstrukció. A kolostor Anianei Szent Benedek bencés kolostorokat érintő reformjai után épült.²³ Két kerengője volt, egy az avatott szerzeteseknek, egy a novíciusoknak, dolgozatomban az előbbi tárgyalását tartom fontosnak. A kerengő a templom keresztháza miatt egy kis beugrással indult északkeleten, itt kapott helyet a szerzetesi kapu. A kerengőből az első keletre nyíló helyiség a káptalanterem volt, amely sok nyíláson keresztül aktív kapcsolatban volt. Tournus-ben is hasonló megoldást láthatunk. A káptalanteremből kelet felé nyílt még egy ajtó a Mária-kápolnába. Ezt követte délre egy kisebb társalgó, ahová szintén a kerengőből nyílt ajtó, majd hátul a kórház felé egy kijárat. A mellette lévő vendégek fogadására alkalmas terem már a novíciusok kerengőjéhez tartozott. Ezek felett kapott helyet a dormitórium, ahová a templom és a káptalanterem közti lépcsőn lehetett feljutni. A kerengő ezek után befordult, a sarkon következett egy kis melegedő helyiség egy kandallóval és egy átjáróval a szomszédos kerengőbe. Mellette állt a refektórium, az étkező, ahonnan egy további kamra, majd a konyha nyílt. Nyugaton a teremsort egy nagy pince folytatta, ahová a kerengőből és a konyhából is biztosított volt az átjárás, valamint kifelé is nyitott volt két gazdasági bejárat. A következő helyiség már a templom előcsarnokából nyíló szegények ellátására szolgáló terem volt, amelyből egy társalgó vezetett a kerengőbe (6. ábra). Tournus esetében a kolostor helyiségeinek funkcióiról kevés adatunk van, de biztosan tudjuk, hogy keleten volt a káptalanterem, délen a refektórium és a konyha, és nyugaton a pince²⁴. Ezek egyeznek ezzel az analógiával, ezért feltételezem, hogy hasonló rendszert követhetett az alaprajzuk.

²³ icomos

²⁴ Guerreau, Saint-Jean-Vitus

6. ábra: Kenneth John Connant: Cluny II rekonstruált alaprajza, 1971.

(https://www.icomos.org/public/monumentum/vol7/vol7_2.pdf, utolsó látogatás: 2024.10.24.)

3.3 Sainte Foy

A második analógia, melyet szeretnék bemutatni a conques-i Sainte Foy bencés apátság. A kolostor 11. század végi kerengőjének nagy része elpusztult, de megmaradt belőle keleten a káptalanterem két íves nyílása és vele szemben nyugaton hat ikerablak a refektórium előtt. A

kerengő körüli helyiségek és épületrészek itt funkcionálisan más sorrendben vannak, mint Tournus-ben. Itt a refektórium a déli szárnyban foglal helyet és kapott egy emeleti bővítést²⁵. Ezért csak a folyosó megmaradt románkori részeit szeretném formai rokonság kereséséhez használni, az alaprajzot nem. Az udvart és a kerengőt egy pillérek közti páros oszlopokkal alátámasztott ikerablakos árkádsor választja el. Az ikerablakokat a külső oldalon Sainte-Foy-nál egy nagyobb félkörív még átfogja, amely a két szélső pillér előtti féloszlopról indul. Elképzelhetőnek tartom, hogy Tournus-ben is volt hasonló forma (lsd. lejjebb).

7. - 8. ábra: Conques, Sainte-Foy apátság kerengője. (<https://www.france-voyage.com/cities-towns/conques-en-rouergue-1137/abbey-sainte-foy-14111.htm>, utolsó látogatás: 2024.10.24.)

3.4 Dél-Franciaország, Spanyolország

A fenti két épületegyüttest leszámítva Tournus közvetlen környezetében nem találtam analógiákat. További 10-11. századi bencés monostorokat dél-francia és észak-spanyolországi területekről találtam, amelyeknek alaprajzilag vagy a kerengők geometriájában nyújthatnak támpontokat a rekonstrukcióhoz.

Sant Pere de Rodes véleményem szerint azért releváns analógia, mert szintén érte lombard hatás, ugyanúgy vannak másodlagos felhasználású római elemei, a 10-12. században épült és az alaprajzi elrendezése is erősen hasonlít Tournus-höz az ismert adatok alapján²⁶: keleten káptalanterem, délen refektórium és konyha, északon bejárat a templomba, nyugaton pince.²⁷

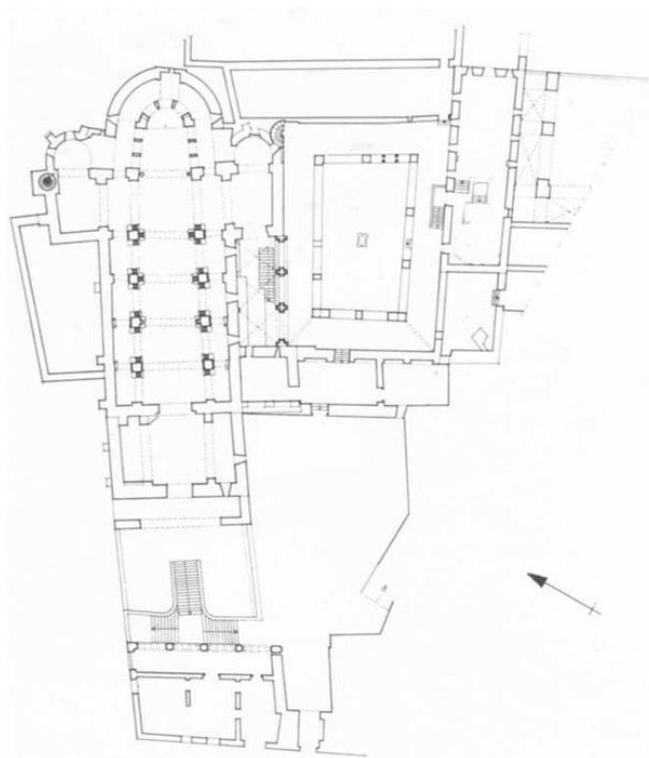
²⁵ Conques

²⁶ Guerreau, Saint-Jean-Vitus

²⁷ Krüger

A Santo Domingo de Silos apátság kerengője a 11-12. században épült, a kolostor egyetlen része, amely még mindig változatlanul áll. Szintén alaprajzi hasonlóságok miatt említtem. A káptalanterem itt nem foglalja el a teljes keleti szárnyat, egy könyvtárral osztoznak azon.²⁸

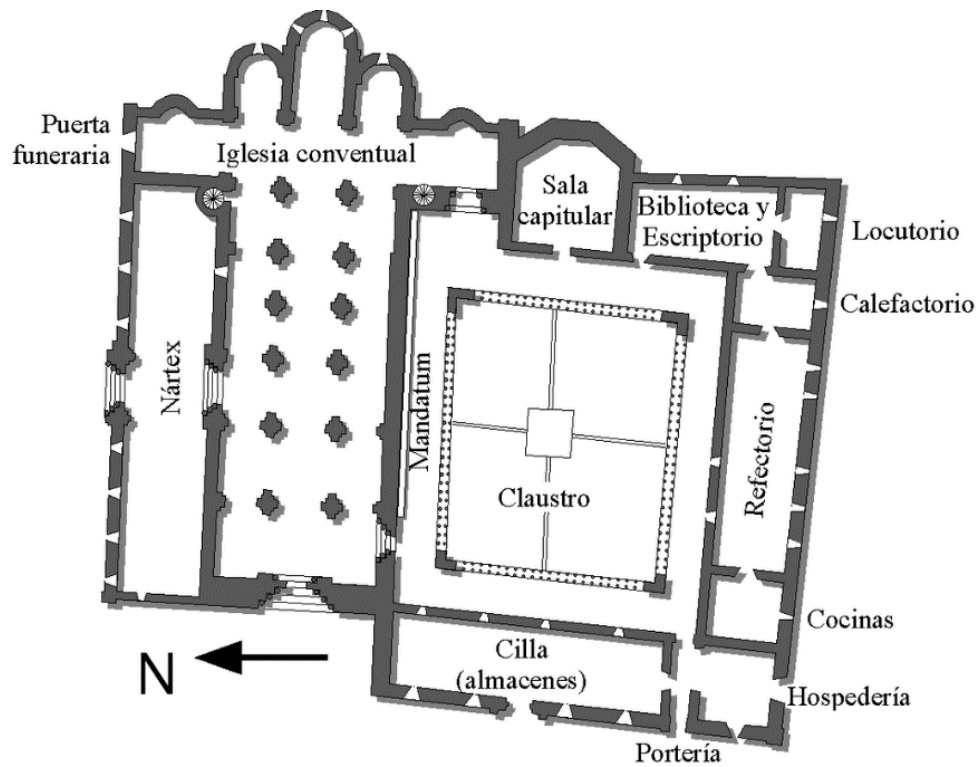
A tournus-i templom Szent Mihály kápolnájában nagyon hasonló ikerablakokkal találkozhatunk, mint Saint Guilhem le Desert kerengőjében. Ez a 11-12. században épült²⁹.

9. ábra: Sant Pere de Rodes alaprajza (<https://www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-catalana/sant-pere-de-rodes>, utolsó látogatás: 2024.10.24.)

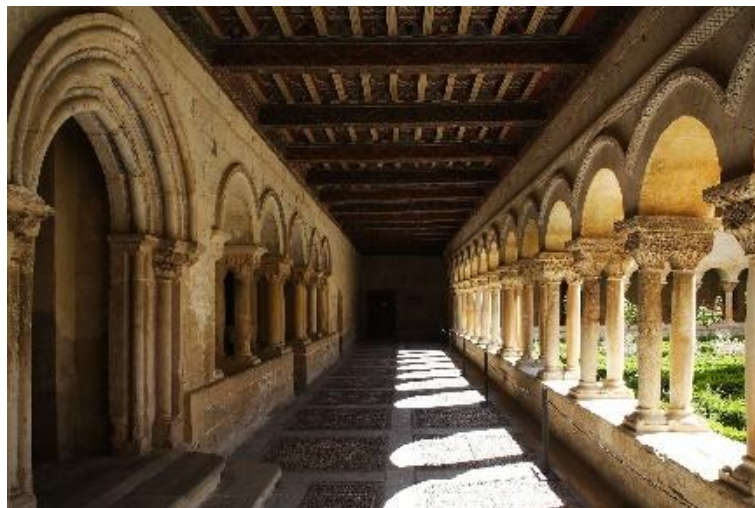
²⁸ Transromanica

²⁹ Krüger

10. ábra: Santo Domingo de Silos alaprajza

(https://en.wikipedia.org/wiki/Abbey_of_Santo_Domingo_de_Silos , utolsó látogatás: 2024.10.24.)

11. ábra: Santo Domingo de Silos kerengője

(<https://www.turismocastillayleon.com/en/heritage-culture/monastery-santo-domingo-de-silos> , utolsó látogatás: 2024.10.24.)

12. ábra: Santo Domingo de Silos udvara, 2024. (<https://aleteia.org/2024/01/08/the-legendary-monastery-of-santo-domingo-de-silos> , utolsó látogatás: 2024.10.24.)

13. – 14. ábra: Saint Guilhem le Desert kerengője, 2006. (<https://www.herault-tourisme.com/fr/decouvrir/culture-et-patrimoine/top-des-plus-belles-abbayes-de-lherault/abbaye-de-gellone/> , https://fr.m.wikipedia.org/wiki/Fichier:Abbey_Saint-Guilhem-le-Desert_fg10.jpg , utolsó látogatás: 2024.10.27.)

4 A tournus-i kerengő elemzése

A következő lépés a Tournus-i kolostor alaposabb vizsgálata volt. Ehhez a tanszék által szervezett nyári felmérőtábor felmérési rajzait, mérési eredményeit és fotódokumentációját használtam.

4.1 A keleti kolostorszárny

A helyiségsor a keleti szárny legészakabbi oldalán a káptalanterem melletti kis lépcsőházzal indul. Ide jelen pillanatban az egyetlen bejárat az utca felől nyílik, de ez valószínűleg egy későbbi átépítésből származik, mert a falszövet eltér környezetétől, a káptalanterem feletti újabb nyílászárók körüli falhoz hasonlít. Feltételezésem szerint az eredeti bejárat a templom keresztházának déli falából nyílhatott ide. A keresztházban ez a felület vakolt és jelenleg egy orgona áll előtte, így a templom felőli oldal nem szolgál számunkra információval, azonban a helyszínen készült fotókon látszik egy elvakított nyílás körvonala a lépcsőház felőli oldalon (15-16. ábra). A nyílás keretezése hasonló, mint a főhajó gádorfalában lévő ablakoké, ez alapján időben egymáshoz közel készülhettek. A nyílás aljának vonala a kerengő jelenlegi padlószintjétől 50 cm-el feljebb van, a templom padlószintjétől 30 cm-el lejjebb. Ettől függetlenül a feltételezést azért nem vetném el, mert valószínűleg a burkolatok 1000 év alatt változtak az együttesben.

A káptalanterem tudjuk, hogy 1239-ben épült, a kerengő ekkor már állt³⁰. A helyiség kerengő felőli falában a jelenlegi gótikus nyílások mellett korábbi román stílusú oszlop-ívezetes nyíláskeretezések maradványai látszanak, ezért az 1239-es dátum véleményem szerint inkább egy átépítést vagy felújítást jelölhet, mint egy új szárny felhúzását. A fal északi végén a másik folyosó találkozásánál van egy bontott sáv, ez feltételezésem szerint a 20. századból származhat, mikor az oratóriumot visszabontották. Szintén északról indul az alsó és felső szint között egy fokozatosan a falba simuló vízszintes sáv. A régi képeslapok alapján (3. ábra) a századforduló környékén ez a keleti szárny is zárt volt, mint a nyugaton a kanonoki lakások, ez az elfogyó sáv valószínűleg a korábbi beépített két szintet elválasztó födém nyoma lehet. A folyosó déli végében a két szint között van még egy elvakított nyílás, aminek az eredetéről és funkciójáról nem rendelkezünk információval, hozzá hasonló keretezések vannak a könyvtár és a kanonoki lakások udvari homlokzatán, valószínűleg azokkal egyidős lehet. A terem keleti falának falszövege is erősen bolygatott. Keleten a helyiség utca felőli falát öt támpillér osztja hat szakaszra. Az utolsó szakasz úgy néz ki, mintha teljesen újrafalazták volna, ami nem kizárt, mivel a kerengő valamikor teljesen zárt négyszöget alkothatt³¹ és a káptalanteremtől délre eső épületrész már nincs meg. Elképzelhetőnek tartom, hogy mikor elbontották, megrongálódott a falazat, melyet így vissza kellett építeni. A harmadik szakasz alsó szintjének közepén van egy

³⁰ Daragó

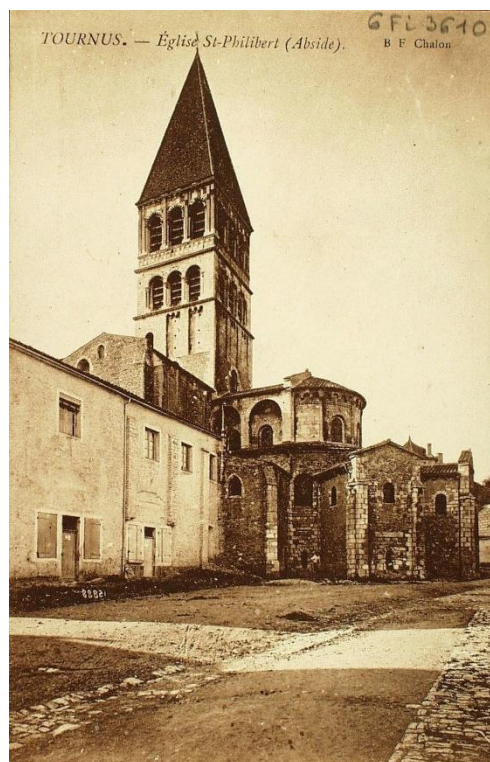
³¹ Saint-Jean-Vitus

románkorinak kinéző ablak, amit utólag elvakítottak. Ez a káptalanterem kerengőbe nyíló bejáratának tengelyétől kissé délre esik. A negyedik szakaszban valamikor lehetett egy nagyobb nyílás, esetleg egy keleti kijárat, amire korábbi kolostoroknál több helyen is láttunk példát (Cluny II, Sant Pere de Rodes). Benjamin Saint-Jean-Vitus periodizációs alaprajza szerint a 14. században a templom mögött volt egy kápolna³², talán ennek könnyebb megközelítése miatt nyithatták meg a helyiséget keleten. Szintén erre a bolygatott szövetre magyarázatot jelenthet az is, hogy a 20. század elejéről származó képeslapokon itt a nyugati szárnyhoz hasonló bejáratok vannak (17-18. ábrák). Biztos, hogy ezek elbontásából is származnak sérülések a falszöveten, de nem tudni, hogy pontosan melyek ezek, mivel ezt az oldalt is többször átépítették és a felvételek nem elég élesek aprólékos falszövelelemzéshez. A képeken a feltételezett elbontott ív nyoma már szerepel, tehát fiatalabb, mint az egyenes szemöldökű nyílások. Ugyanakkor a látszólag románkori nyílások csak a 20. századi visszaállításból származhatnak, mivel a képeslapokon mindenhol egységesen egyenes szemöldökű nyílások vannak. A káptalanterem belsejéről nem találtam felvételeket ebből a periódusból, így nem tudni, hogy bent mennyire alakult át a helyiség.

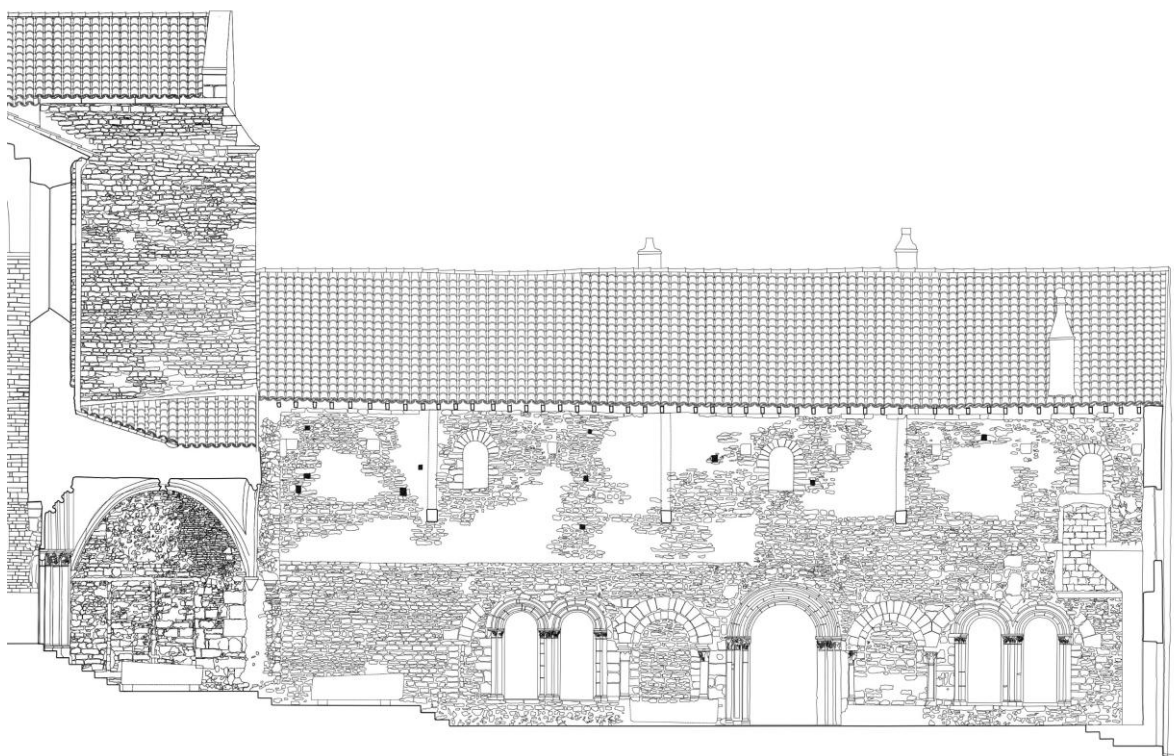
15-16. ábra: Daragó László: A lépcsőház elvakított nyílása, 2023.

³² Guerreau

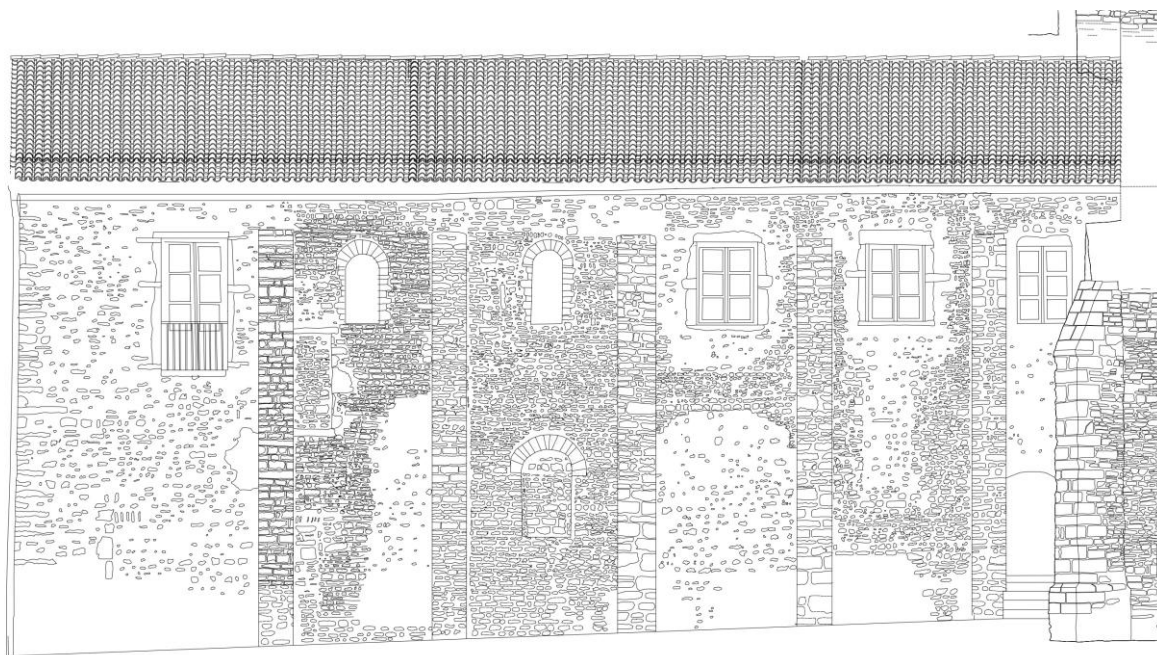

17-18. ábra: A káptalanterem keleti homlokzata régi képeslapokon

(https://www.geneanet.org/cartes-postales/search/?country=FRA&go=1&id_filter_block=search-filter-types&page=2&place=tournus&types_monurel=monurel&zonegeo=France, utolsó látogatás: 2024.10.27.)

19. ábra: BME Építészettörténeti és Műemléki tanszék felmérőtábor: káptalanterem nyugati homlokzata, 1:50, 2023. (BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék)

20. ábra: BME Építészettörténeti és Műemléki tanszék felmérőtábor: káptalanterem nyugati homlokzata, 1:50, 2023. (BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék)

A káptalanterem fölött jelenleg egy lakás van, a keleti oldalon ennek a templom szövetétől erősen eltérő ablakait látjuk. Véleményem szerint ezek helyén korábban a fal második és harmadik szakaszában lévő kváder keretezésű ablakokhoz hasonló nyílások voltak. Szerintem

eredetileg itt lehetett a szerzetesek hálóterme, ahogy ezt Cluny és Sankt-Gallen esetében is láthattuk.

A keleti és a déli kolostorszárnyat most egy szűk utca választja el. Az átjárótól délre eső épület napjainkban egy magánkézben lévő 19. századi lakóépület, így erről nem sok mindent tudunk. Az szinte biztos, hogy itt folytatódott a kerengőt övező helyiségsor, Benjamin Saint-Jean-Vitus említ egy 1991-es feltárást, ahol ebben a szűk utcában megtalálták a kerengő egykori agyagpadlójának folytatását³³. Sem a mai állapot, sem az analógiák alapján nem állapítható meg egyértelműen, hogy milyen funkciót szolgálhatott ez a szárny, de feltételezem, hogy a káptalanterem épületének geometriáját követte. Szemben a könyvtár északi homlokzatán a kapu vonalában falelválás látszik (21. ábra), a keleti oldal fiatalabbnak néz ki, mint a nyugati, mert kevésbé szennyezett és egyenletesebb a szövete. Ez alapján az itt álló épületrészt a könyvtárhoz utólag toldották hozzá. A könyvtárat és a kanonoki lakásokat a 18. századra datálják³⁴, az eltérő falszövet alapján a délkeleti részt ezek megépítése után bontották el.

21-22. ábra Daragó László: A káptalanterem déli homlokzata és a könyvtár keleti vége, 2023.

4.2. A déli kolostorszárny

A refektórium elé a kerengő déli folyosójának helyére több periódusban épült egy helyiségsor, melyben jelenleg könyvtár üzemel. A kerengő rekonstrukciója szempontjából számunkra a legérdekesebb homlokzati részlet a könyvtár nyugati oldalán lévő ablak, amelyet a kerengő egy megmaradt oszlopos-ikerablakos nyílásából alakítottak ki. Ez az ikerablak az északi kerengő kiosztásával nem egyezik, nincs tengelyben vele. Hasonló megmunkálású keretezésekkel az

³³ Saint-Jean-Vitus

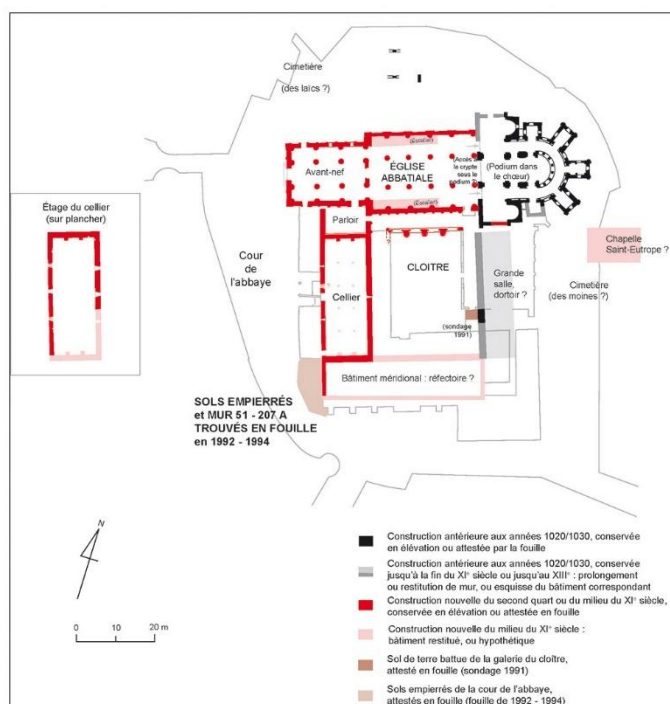
³⁴ Saint-Jean-Vitus, Guerreau

együttesben nem találkozunk. Benjamin Saint-Jean-Vitus a 12. századra datálta³⁵, de valószínűleg későbbi. Ha a könyvtárnak ebben a kis helyiségében feltekintünk a mennyezetére láthatjuk, hogy a folyosót fedő másfél, feltételezhetően 14. századi boltszakasz is megmaradt, többnyire épségben. Ez meghatározza a kerengő ezen szakaszának szélességét. Az ikerablak és a felette lévő ablak közti falszakasz egyidősnek tűnnek. Átépítés nyoma nem látszik rajta, viszont anyagában és kivitelezésében eltér a refektóriumtól és a kerengő északi falzatától. Az ablakot keretező kváder megmunkálása alapján fiatalabb lehet, mint a refektórium, a kerengő egy korai átépítéséből származhat. A déli homlokzatot tagoló támpilléreken függőleges irányú elválások figyelhetők meg. Szintén ezen a homlokzaton a szószerű külső felépítményét érdemes még szemrevételezni. Szélessége pont két támpillér közti helynek felel meg, falzatának nyugati oldalában látni utólagos építésre utaló jeleket. A felépítmény eresze itt kivág egy darabot a támpillér tetejéből, a keleti oldala fölött pedig bontás nyoma látszik egy támpillérnyi helyen. Szintén ezen az oldalon az eresz magasságában állványlyukak találhatók, a benti boltozat vállához közel. Ezekből következik, hogy korábbi feltételezésekkel szemben³⁶ a refektórium legalább két építési periódusban készült, utólagos megerősítést kaphatott délen. Saint-Jean-Vitus szerint a 12. században nyugaton az együtteshez csatlakozott egy konyha is. Ez négy sarokkéménnyel rendelkezett és centrális alaprajzú volt. A padló rétegei alapján 1100 körülre datálták, a bontását pedig a 17. századra. Utána a refektórium jelenlegi bejáratát a 18. században építették, amikor egy darabig prэшázként működött, állítólag a 18. században egy darabig „szerencsejáték és labdajáték” helyszínéül is szolgált³⁷.

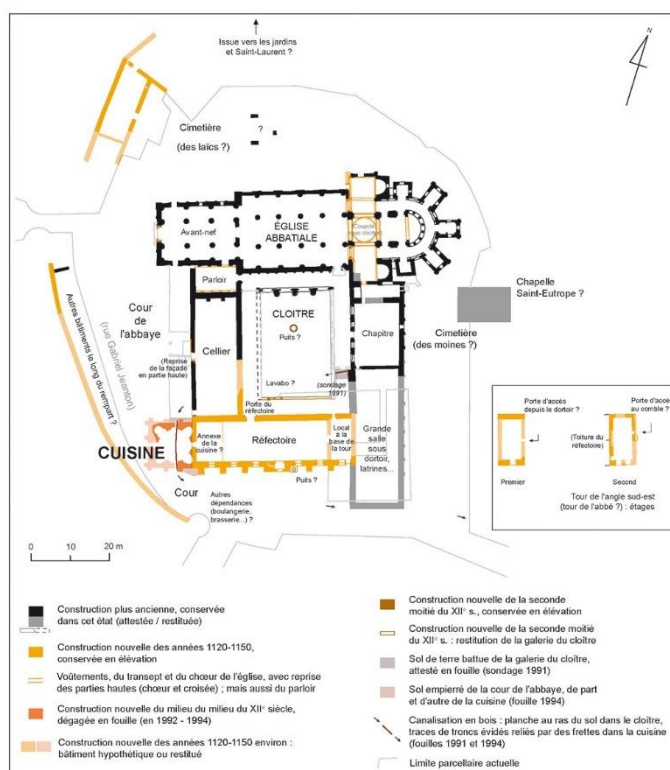
³⁵ Saint-Jean-Vitus

³⁶ Saint-Jean-Vitus, Guerreau

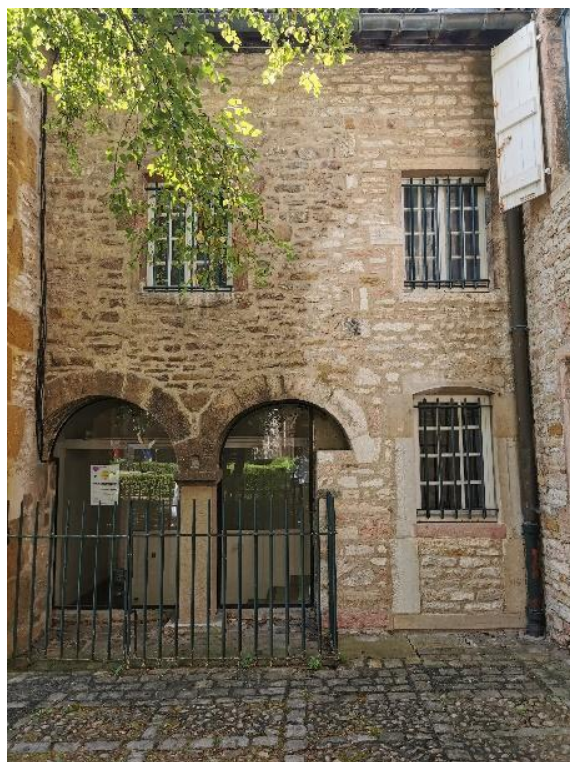
³⁷ Saint-Jean-Vitus

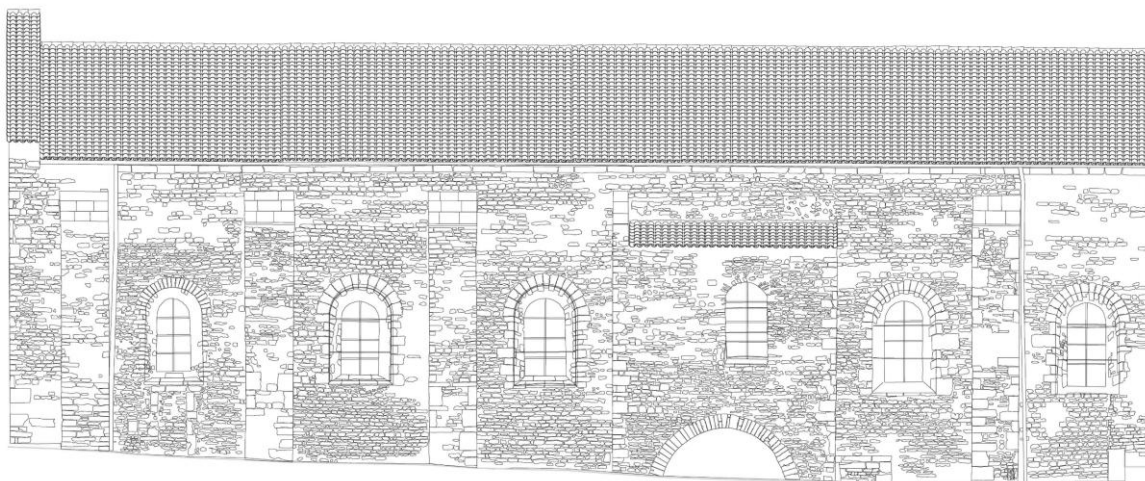
23. ábra: Saint-Jean-Vitus periodizációs alaprajza az együttes 11.sz-i állapotáról
(<https://books.openedition.org/artehis/5851>, utolsó látogatás: 2024.10.27.)

24. ábra (Saint-Jean-Vitus periodizációs alaprajza a 12.sz-i állapotáról
(<https://books.openedition.org/artehis/5857> , utolsó látogatás: 2024.10.24.)

25. ábra: Daragó László: refektórium északi homlokzata, nyugati sarok, 2023.

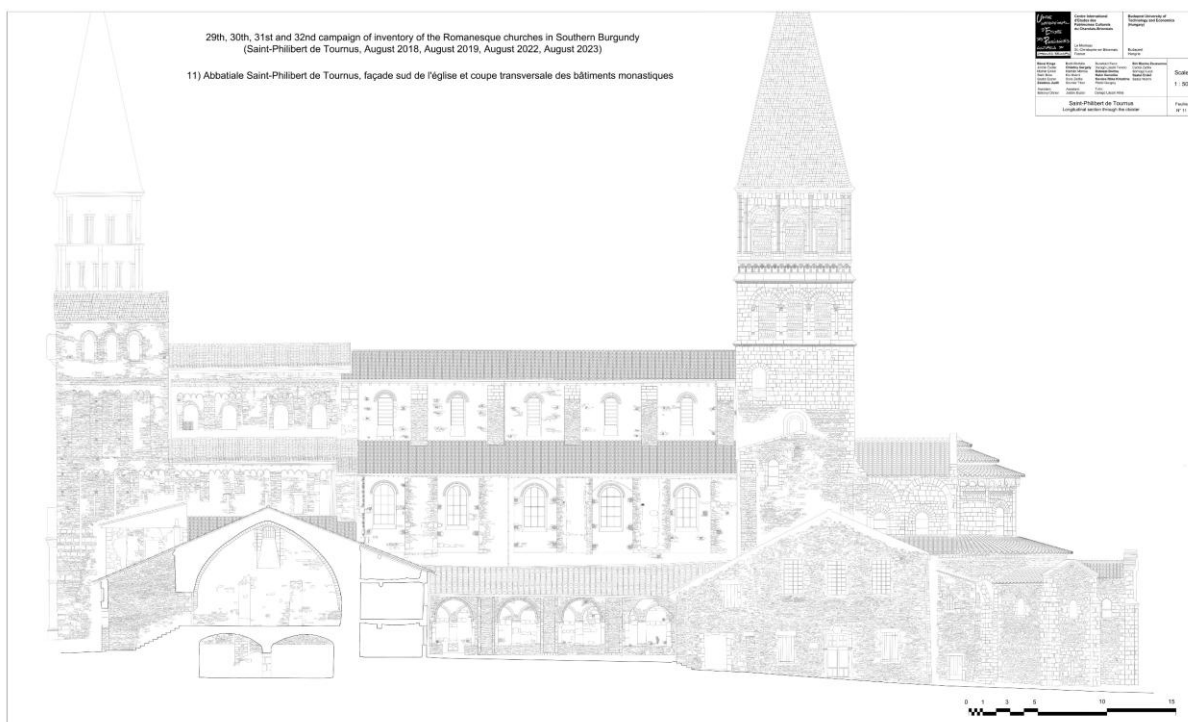

26. ábra: BME Építészettörténeti és Műemléki tanszék felmérőtábor: refektórium déli homlokzata, 1:50, 2023. (BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék)

4.3. A nyugati kolostorszárny

A nyugati épületszárny analógiák (Cluny II, Sankt Gallen, Sant Pere de Rodes, Santo Domingo de Silos) és kialakítás alapján gazdasági épület lehetett, alsó szintje pinceként funkcionált, viszont az emelet rendeltetése kérdéses. A felső szintjét boltozták, ami utalhat huzamosabb emberi tartózkodásra, de tűzvédelmi funkciót is szolgálhatott. Mivel kevés ablaka van, így szellőztetése nehézkes lehetett, és nem juthatott be túl sok fény, ezért feltételezem, hogy inkább raktározásra használták. Az épület utca felőli homlokzata teljesen, és belseje is sok helyen vakolt, a falszövet vizsgálata nem lehetséges. A metszet alapján az a véleményem, hogy csak a szárny középső traktusa volt a kolostornak eredetileg is része, és a két szélén lévő helyiségsor csak 18.sz-i hozzáépítés. Az udvarban a régi nyugati folyosó helyére a 18. században kanonoki lakások épültek³⁸. Ezek keleti homlokzatán a kerengőnek nem találtam maradványait, építkezés előtt elbonthatták azokat, viszont a falszövet hasonlósága alátámasztja, hogy a könyvtárral egyidősek. A két szárny esetében hasonló nyílásmaradványokat, hasonló falazóelemeket és hasonló geometriát láthatunk. A gazdasági épületet követi északon a Szent Mihály kápolna előtere és egy további átjáró a kerengőbe. Az előtér szerintem későbbi építésű, mint a templom és a gazdasági épület, mert a falazása eltér a nartex külső falától és két ablakára rátaakar. Bizonyíték lehet még erre, hogy a templom északi falában van egy elvakított ajtó, ami szimmetrikus az előtérben lévő oldalbejáráttal. A mögötte lévő tér, ami jelenleg csak átjáróként funkcionál valamikor alamizsnás helyiség lehetett, mint ahogy azt Cluny II esetében is láthattuk.

³⁸ Guerreau, Saint-Jean-Vitus

27. ábra: BME Építészettörténeti és Műemléki tanszék felmérőtábor: Az együttes metszete a nyugati szárnyon át észak felé, 1:50, 2023. (BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék)

28. ábra: BME Építészettörténeti és Műemléki tanszék felmérőtábor: Nyugati szárny nyugati homlokzata, 1:50, 2023. (BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék)

29. ábra: Daragó László: A Szent Mihály kápolna előterének nyugati homlokzata, 2023.

4.4. Az északi kerengőszárny

A kerengő egyetlen eredeti állapotában megmaradt része az északi folyosó belső fala, valamint feltételezhetően a külső fal keleti sarkában a kibukkanó ív maradványa. Hasonló keretezésű nyílásokra a Szent Mihály kápolnában lehetünk figyelmesek³⁹. Ez az ívdarab véleményem szerint akkor kerülhetett elő, mikor a 20. század végén az oratóriumot visszaalakították kerengővé. A megmaradt ív arra enged következtetni, hogy a kerengő előző pillérje minimum ezen a szakaszon még itt van a jelenlegi szerkezet alatt, csak (talán) megerősítés gyanánt elé falaztak.

Megkísértem a maradványok alapján visszaszerkeszteni az eredeti ikerablakos nyílást. A szerkesztés alapján arra jutottam, hogy a traktusok mérete nagyjából egyezik a mostanival, csak a nyílások szemöldökeinek ívei kissé laposabbak voltak. Véleményem szerint a folyosó ma látható pillérjeinek kialakítása szokatlanul hat, mert aránytalanul vaskosok és mert a keleti pillér keleten, a nyugati pillér nyugaton kapott egy-egy pilaszteres toldást. Építéstechnikai szempontból ezek a toldások logikátlan helyen vannak. A boltozat íveinek megtámasztásához

³⁹ Daragó

nem szükségesek és a nyílások és a kerengő belső falának tagolása között fennálló eltérés vizuális korrekcióját sem segítik elő. Felmerül bennem a kérdés, hogy lehetséges-e, hogy nem csak a sarokban tartalmaz a külső fal román kori elemeket? Erre később a szerkesztésnél visszatérek (ld. lejjebb).

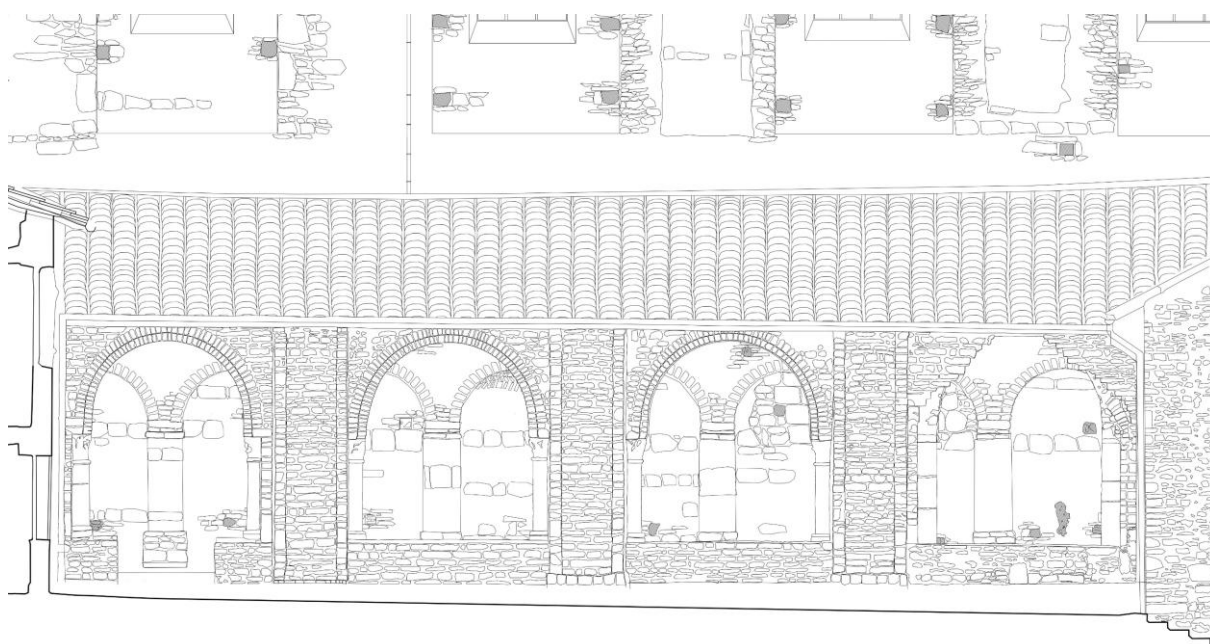
A keleti szárny külső fala valószínűleg nem tartalmaz eredeti elemeket. Itt jóval vékonyabb a térdfal, mint északon és sokkal egyenletesebb rakásképe van. Az egész egy 20. századi vagy későbbi újjáépítés eredménye lehet, mikor elbontották az itt álló fedett helyiségeket. A korábban tárgyalt Sainte-Foy, Saint Guilhem le Desert, Sant Pere de Rodes és Santo Domingo de Silos kolostorok kerengői közül egyik sem volt boltozott, ez alapján lehetségesnek tartom, hogy eredetileg tournus-i kerengő sem kapott boltozatot. Ez magyarázat lehet a refektórium előtt talált fél boltmezőre a sarokban. Ha eredetileg nem négyzet alapú szakaszokkal lett szerkesztve a folyosó, hanem egyszerű fedélszékkal, akkor egy későbbi átépítéskor kiadhatta ezt a fél szakaszt a geometria.

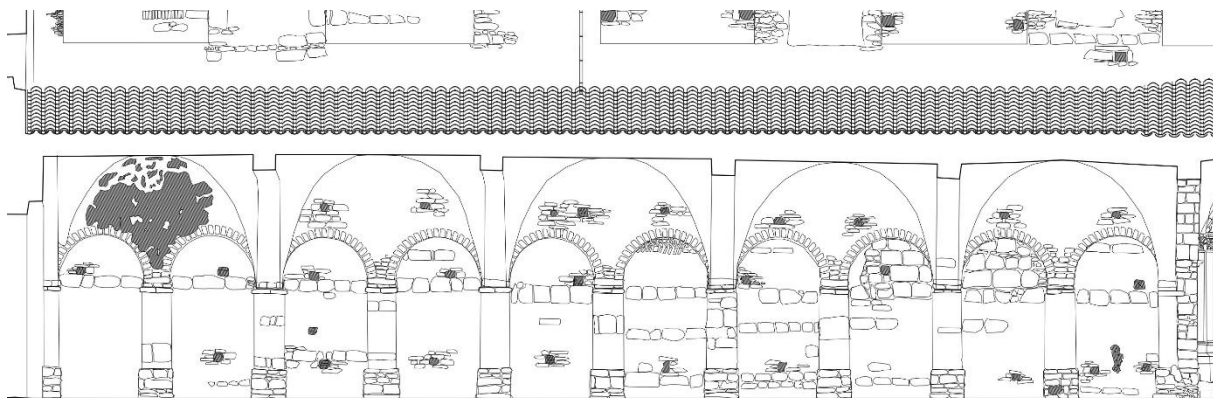
30. ábra: Daragó László: az északi szárny keleti sarka az ívdarabbal, 2023.

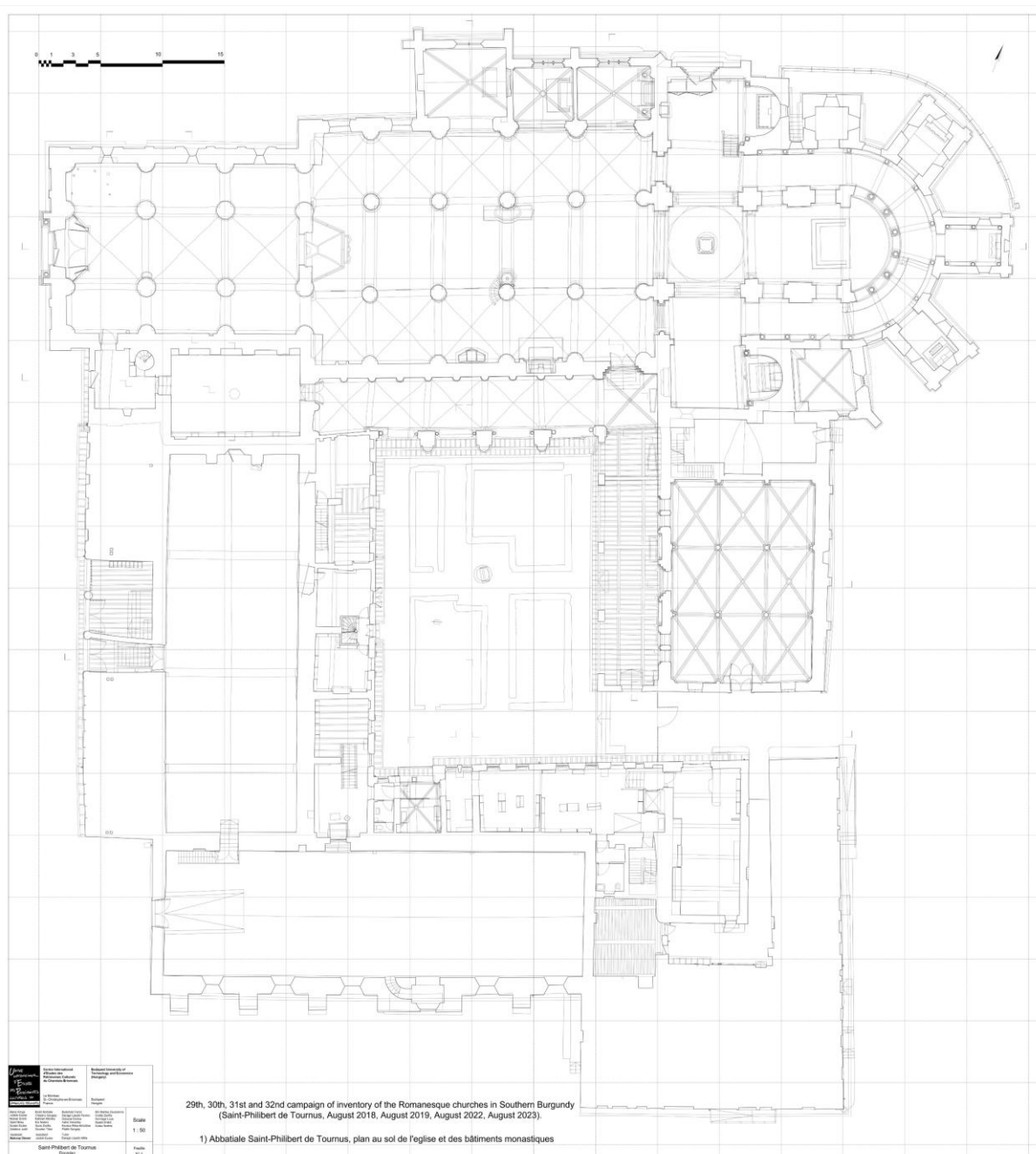
31. ábra: Daragó László: A nartex ikerablakai, 2023.

32. ábra: BME Építészettörténeti és Műemléki tanszék felmérőtábor: Az északi kerengő külső oldala, 1:50, 2023. (BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék)

33. ábra: BME Építészettörténeti és Műemléki tanszék felmérőtábor: Az északi kerengő belső oldala, 1:50, 2023. (BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék)

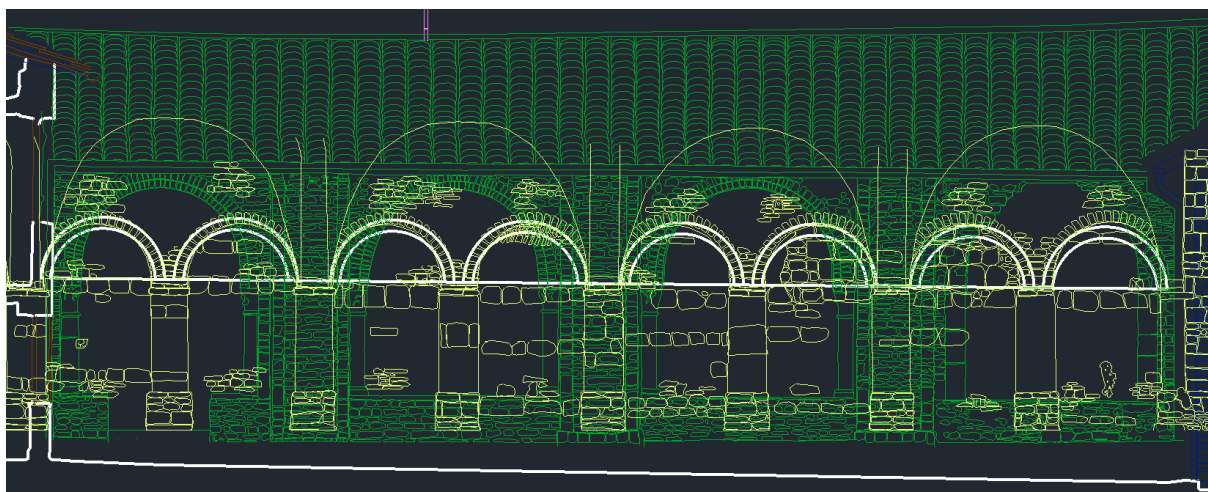
34. ábra: BME Építészettörténeti és Műemléki tanszék felmérőtábor: az együttes alaprajza, 1:50, 2023. (BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék)

5. A szerkesztés menete és az elméleti rekonstrukció

Az eddigiek alapján a kolostor románkori együttesének része volt a keleti lépcsőház, szintén keleten a káptalanterem és felette a dormitórium, feltételezhetően egy délkeleti szárny, délen a refektórium és a konyha, nyugaton a pince, a pince feletti emelet és az alamizsnás helyiség. Ezekhez az épületrészekhez próbáltam a lehető leglogikusabban csatlakoztatni a kerengőt.

Igyekeztem szabályosságot, rendszert keresni a meglévő elemekkel, de az általam alkalmazott szerkesztésben előfordulhatnak pontatlanságok.

A 10-12.sz-ban Burgundia területén a hosszmértékegység a *pied*, vagyis láb volt. Ez 32-34 cm-nek felel meg, a kerengő szerkezetei építkezéskor valószínűleg ennek megfelelő méretekkel lettek felvéve. A szerkesztést először az északi folyosó ívdarabjának kiegészítésével kezdtem. Megkerestem azt az ívet, amely legjobban egyezik a kibukkanó darabbal. Ennek vállmagassága egyezett az északi fal vakárkádsorának vállmagasságával. Utána megkerestem a nyílás szemöldökét alkotó kőszegély átlagos vastagságát és ezzel felvettem a nyílás külső kontúrját. A nartexben található ikerablakot vettem alapul a két íves nyílás egymás mellé helyezésekor. A nartexben a két nyílás ívei közötti távolság a nyílásokat keretező sáv szélességének háromszorosa. A kerengő nyílását keretező kőszegély átlagos vastagsága 15 cm körül van, ennek háromszorosa 45 cm, ezt a távolságot vettem fel a két ív belső kontúrja közé. Ezzel elkészült a kerengő ikerablakának körvonala. Megnéztem, hogy ennek a válla a hátfalhoz képest hová érkezett és ezt követve vettem fel a következő ikerablakokat. Ez kiadott egy, az északi fal vakárkádjával egyező ritmust. A hátfalon a féloszlopok nagyjából 220 cm-enként (kb 6,5 láb) helyezkednek el, vastagságuk átlagosan 60 cm. Ezt a 60 cm-es vastagságot követi az ikerablakok külső ívei közötti távolság is, ezért a nyílásokat elkülönítő pilléreket ekkorára vettem.

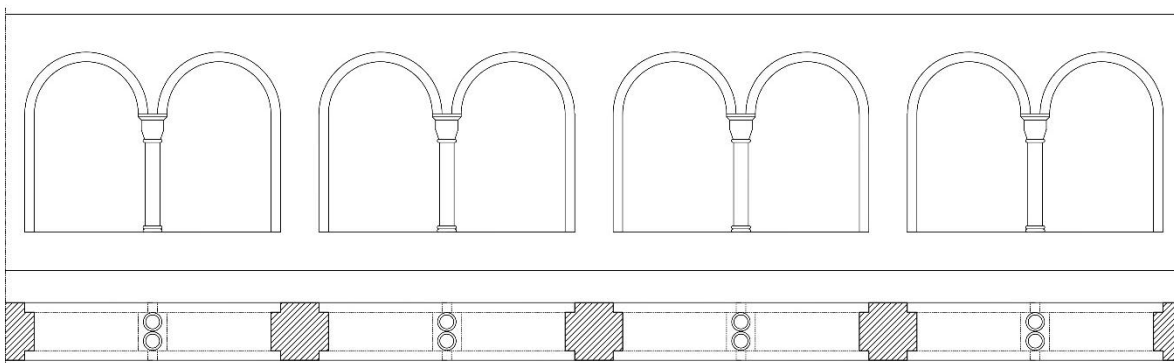

35. ábra: Az ikerablakok íveinek szerkesztése a kerengő külső és belső oldalának egymásra vetített ábráján, 2024 (saját ábra)

Következőnek az alaprajzon kezdtem el a kerengő szélességének keresését. Az északi folyosó szélességét a nyugati fal féloszlopai és a megmaradt ívdarab adták ki, 425 cm lett (kb 12,5 láb). Az 1991-es ásatáskor előkerült korábbi traktus keleten a káptalanterem mellett hasonló szélességet határozott meg. Délen a refektórium előtti megmaradt keresztboltozat szintén hasonló területen fedi a teret. Ebből kiindulva 425 cm szélességben vettem fel a kerengőt, a falakkal párhuzamosan. A falak nem alkotnak tökéletes merőleges rendszert, így inkább hozzájuk igazodtam, mint egy ideális esethez, feltételezem, hogy az építkezéskor is hasonlóképpen jártak el.

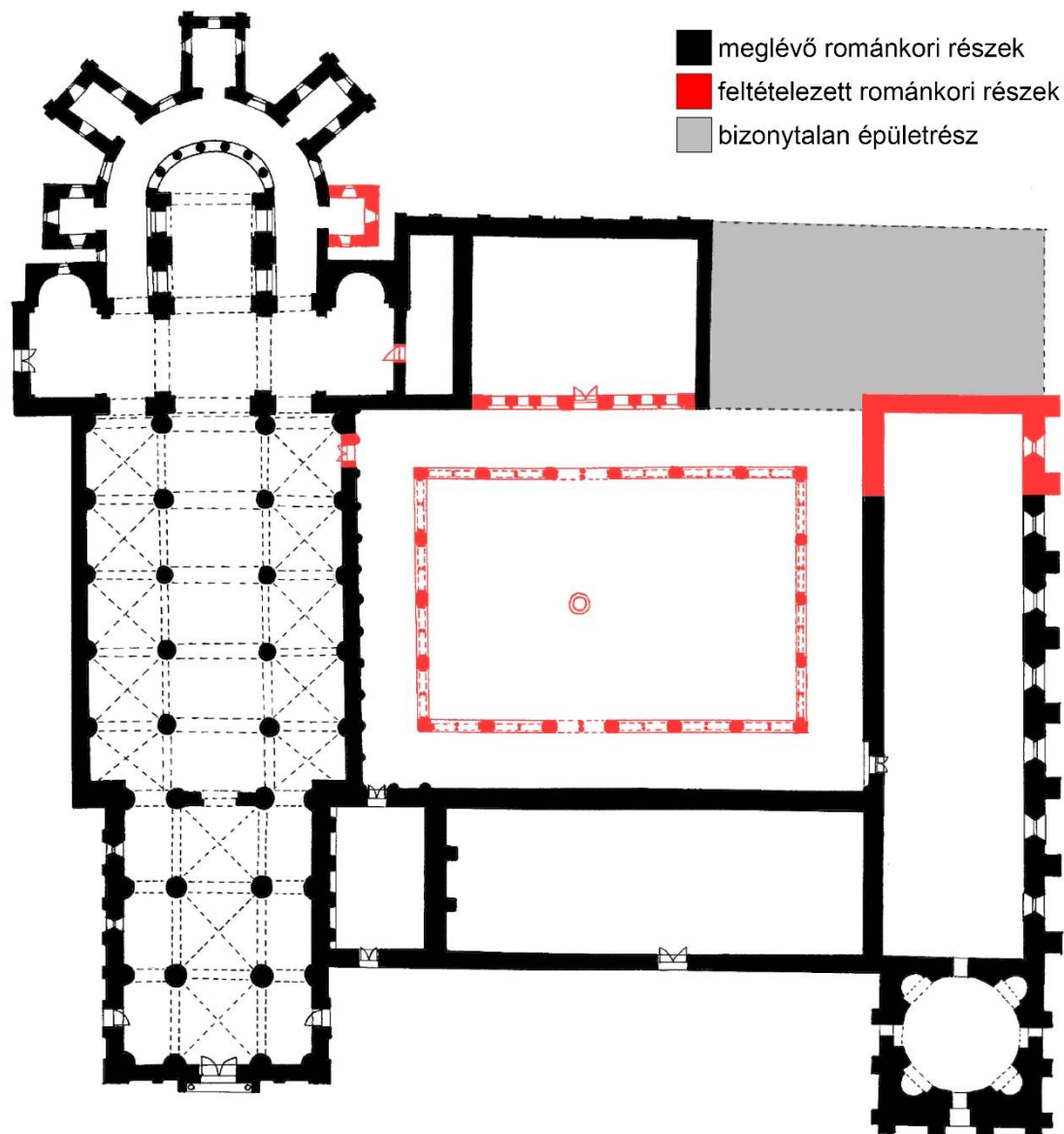
A kerengő térdfalát 90 cm vastagságúra vettem fel, mert a nartex ikerablakainak geometriájához igazodva az ikerablakok belső íve négyszer olyan széles kellett, hogy legyen, mint az őket övező kőszegély. A kőszegély szélesség-magasság aránya 1:1, tehát 15 cm széles és 15 cm magas. Ez alapján az ikerablakok belső íve 60 cm széles, majd kívül ezt követi egy-egy 15 cm-es sáv. Nincsen arra utaló nyom, hogy ezt kívül követte volna más szerkezet (pl. féloszlopok vagy pilaszterek), így a kerengő udvar felőli falának külső és belső síkját ez a 90 cm-es sáv határozta meg. Ha jelenlegi pillérek tartalmaznak román kori elemeket, akkor az eredeti északi kerengő erős pontatlanságokkal épült, nyugatról indulva az első 13,5 m-en legalább 45 cm kitérés van délre, amit az utolsó keleti pillérrel korrigáltak. Valószínűbbnek tartom, hogy a román kori elemeket a 18. században elbontották és az oratórium teljesen új pilléreket kapott.

Szintén a nartex ikerablakainak geometriáját követve a nyílásokat keretező szemöldök közepén két kisebb oszlopra érkezett. Feltételezem, hogy a kerengőben ma is az eredeti román oszlopok tartják az íveket, ezek méreteit vettem fel az ikerablak közepére. Az ívek vállmagasságát az északi fal vakárkádsora és az ívmaradvány válla 245 cm-re adta ki. Az oszlopok magasságát kivontam a vállmagasságból és így kaptam egy 60 cm körüli parapetet. Az eddigieket összegezve az alábbi kiosztást szerkesztettem fel:

10. ábra A kerengő homlokzati kiosztása, 2024 (saját rajz)

Az északi folyosót a felszerkesztett ikerablakos kiosztás így egységesen 440 cm-es (kb 13 láb) traktusokra tagolta, ezt a tagolást folytatva a nyugati és keleti szárnyakat is egységesen hat-hat traktusra osztottam, az északi kerengőfal geometriáját folytattam. Végül az ívek, a kerengőt övező helyiségek által meghatározott síkok és a kolostorról megismert adatok alapján készítettem el az elméleti rekonstrukció alaprajzát.

37. ábra: Az elméleti rekonstrukció alaprajza, 2024 (saját ábra)

Véleményem szerint ez egy lehetséges megoldás az együttes románkori állapotára. A templom a gótikus átalakítások előtt egy szimmetrikusabb képet alkothatott az északi kápolnák nélkül. A kolostorszárnyhoz ma kapcsolódó sekrestye a 14. század előtt talán az északnyugati sugárkápolna alaprajzát követhette, ami közelebb áll az alatta lévő kriptá mellékterének körvonalához, mint a mai állapot.

A kolostor északkeleti helyisége valószínűleg a szerzetesek hálótermébe vezető lépcsőház lehetett, amelynek ajtaja a keresztház tengelyében nyílt a templomba, ezzel megkönnyítve az éjszakai szertartásokhoz való átjárást. Ezt követte a káptalanterem, melynek íves nyílászorát a

falban látható románkori maradványok alapján szerkesztettem vissza az alaprajzra. A helyiség nyílásainak gótikus átalakításai miatt nem lehet biztosra tudni, hogy a 11.sz-ban is a terem középtengelyében lett volna a kijárat, de ez egy logikus megoldásnak tűnik és Cluny II esetében is erre láttunk példát. A kerengő északkeleti végében feltételezem, hogy a gótikus átépítést megelőzően is volt egy szerzetesi kapu, a fal hosszház felőli oldalán látszik egy előző, kváder keretezésű nyílás maradványa. A káptalanterem, a lépcsőház és a templom helyiségkapcsolatai így közlekedési szempontból kissé zavarosak, mivel a lépcsőházból csak a templomon keresztül lehet a kerengőbe jutni. Saint-Jean-Vitus felvázolt egy lehetséges nyílást a káptalanterem és a lépcsőház közé (23-24. ábrák), de ezt írásban nem támasztotta alá. A falszövegeten erre utaló nyomokat nem találtam, mert egyik oldalon vakolat fedi, a másik oldal pedig átépült, így ezt a feltételezett nyílást nem ábrázoltam. A lépcsőház nyugati oldalából egy közvetlen a kerengőbe nyíló ajtó célszerűbb megoldás lenne, de ennek létezésére utaló nyomokat nem találtam.

Délkeleten a helyiségsort egy további épületrész követte, a kerengő teljesen zárt négyszöget alkothattott. Ezt alátámasztja, hogy a folyosó padlójának folytatását 1991-ben megtalálták a jelenlegi keleti kerengőszárnytól délre⁴⁰. Saint-Jean-Vitus a periodizációs alaprajzán ábrázolt délkeleten egy, a refektóriumon túllógó épületrészt, de írásban ezt sem támasztotta alá. Az eddigiek alapján nem rendelkezem elég információval ahhoz, hogy ábrázoljam a délkeleti szárnyat. Egyértelmű eredményhez valószínűleg egy alaposabb régészeti feltárás és falkutatás vezethetne a jelenleg itt álló lakóépület helyén, de ez egyelőre nincs kilátásban.

A refektórium épületét keleten a jelenlegi utolsó keleti támpillér vonalában egy vékonyabb, ferde fal zárja le, amely véleményem szerint egy utólagos átépítésből származhat. Feltételezem, hogy a terem eredeti keleti fala a mai könyvtár lépcsőháza mellett található. Ez pont egy támaszközzel hosszabb, mint a jelenlegi végfal és a káptalanterem nyugati falával egy vonalba esik. A déli oldalon a 11. század végén, mikor az épületszárny megépült még valószínűleg nem állt a szószék. A helyiség bejárata Saint-Jean-Vitus ásatáskor tett megfigyelései alapján a nyugati kerengőszárny észak-déli irányú tengelyébe esett⁴¹. Itt ma is van átjáró. A refektóriumhoz nyugaton csatlakozott egy konyha, melyet 1100 körül építettek. Ez négy sarokkéménnyel rendelkezett és centrális alaprajza volt. Az 1994-es ásatáskor ennek jelentős

⁴⁰ Saint-Jean-Vitus

⁴¹ Saint-Jean-Vitus

részét megtalálták és a maradványok alapján elméleti rekonstrukciót is készítettek hozzá⁴². Az alaprajzon ezt ábrázoltam.

A nyugati épületszárny a mai nyugati és keleti helyiségsorok nélkül, önmagában állt a refektórium mellett. Egyetlen széles bejárata volt a nyugati oldalon. Alsó szintje borospinceként működhetett, a felső szint funkciója kérdéses. Ezt követte északon az alamizsnáshelyiség, a Szent Mihály kápolna előtere nélkül. Valószínűleg a mai csigalépcsőre sem volt szükség, amennyiben igaz a feltételezés, miszerint a hajóból vezetett fel két oldalsó lépcsősor⁴³.

A kerengő kialakítását a fejezet elején leírtaknak megfelelően ábrázoltam. Ez egy egyenletes, majdnem szabályos négyzetekből álló rendszert adott, amely megfelelő alapot képezhet boltozáshoz. Az átépítések miatt nem találtam elég nyomot ahhoz, hogy biztosan lehessen állítani, hogy az eredeti kerengőnek volt-e boltozata, így a rekonstrukcióba nem került bele. A folyosónak biztosan volt kijárata az udvar felé, ennek logikus helye szerintem a káptalanterem kijárata és a kút vonalában volt. A káptalanterem középső nyílása a kerengő általam vázolt kiosztásával nincs pontosan tengelyben, kissé délre tolódik.

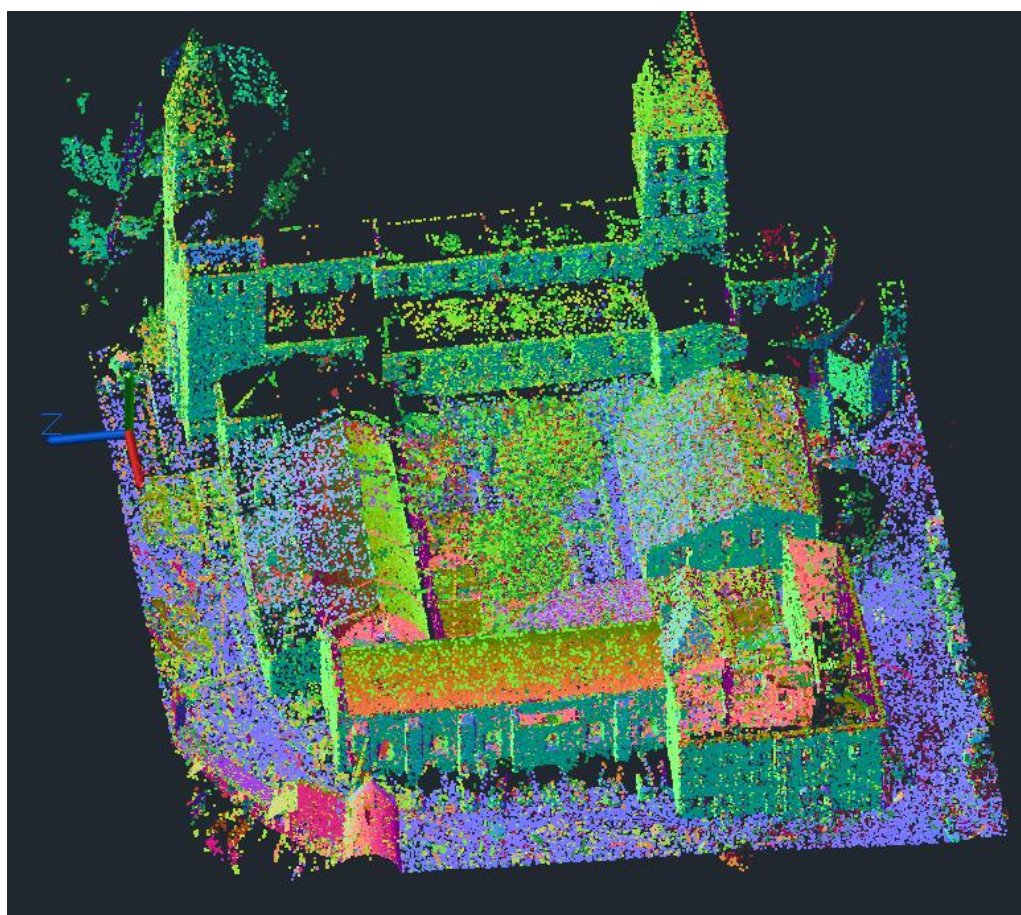
38. ábra: A kerengő elméleti rekonstrukciója, észak felé nézve, 2024 (saját ábra)

⁴² Saint-Jean-Vitus

⁴³ Daragó

39. ábra: A kerengő elméleti rekonstrukciója, dél felé nézve, 2024 (saját ábra)

40. ábra: A szerkesztés alapját adó pontfelhő, 2023 (BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék)

6. Összegzés:

A tournus-i Saint-Philibert apátság együtteséről a kutatás során sikerült sokkal több mindent megtudnom, mint azt eredetileg vártam és végül nem csak a kerengő, hanem a kolostorszárny román kori állapotáról is elkezdett körvonalazódni bennem egy kép. Az általam készített rekonstrukciós rajzok egy lehetséges eredeti állapotot vázolnak, de valójában a jelenlegi információmennyiség birtokában nem lehet biztosan megállapítani, hogy hogyan festhetett a kerengő a 11-12. században. A dolgozat írása közben folyamatosan újabb és újabb kérdések merültek fel, melyeket igyekeztem a lehető legjobban megválaszolni, de maradtak vakfoltok. Valószínűleg az együttes eredeti állapotát csak akkor lehetne megállapítani, ha egy régészcsoporthoz jelentősebb feltárásokat végezne a kolostor területén. Erre valószínűleg a közeli jövőben nem fog sor kerülni, így a kolostor kutatásának eszköztára a továbbiakban is a logikus következtetésekben és a történeti feljegyzések felkutatásában merül ki. Remélem, hogy az együttesrel még sokan fognak foglalkozni a jövőben is és a felvetett kérdések megválaszolására kerülnek.

Források

- Conques Office de Tourisme, Conques. (<https://www.tourisme-conques.fr/en/en-conques/st-foy-abbey-church> , utolsó látogatás: 2024.10.24.)
- Daragó Daragó László Attila – Fehér Krisztina – Jobbik Eszter: Románkori templomok Burgundiában 2. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építésmérnöki Kar Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, Budapest, 2023. 72-151.o.
- Guerreau Alain Guerreau: Saint-Philibert de Tournus La société, les moines, l'abbatiale. Association pour l'inscription de l'abbaye Saint-Philibert de Tournus et de son environnement, Paris, 2019. 197.o.
- Guzsik Dr. Guzsik Tamás: A középkori építészet története. BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, Budapest. 39-64.o.
- ICOMOS Kenneth John Conant: The History of Romanesque Cluny Clarified by Excavations and Comparisons. ICOCMOS Documentation Centre. <https://www.icomos.org/public/monumentum/vol7/index.html> (2024.10.20.)
- Krüger Kristina Krüger: Szerzetesrendek, kolostorok - A keresztény művészet és kultúra 2000 éve. Vince Kiadó, Freiburg, 2008. 70-141.o.
- Price Lorna Price: The plan of St Gall in brief. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1982.
- Saint-Jean-Vitus Open edition books (<https://books.openedition.org/artehis/5857> , utolsó látogatás: 2024.10.27.)
- SH atlasz Werner Müller – Gunther Vogel: SH atlasz – Építőművészet. Springer Hungarica Kiadó Kft., Springer-Verlang, 1993. 363-365.o.

Transromanica <https://www.tourisme-conques.fr/en/en-conques/st-foy-abbey-church> (utolsó látogatás: 2024.10.24.)

Zádor Zádor Mihály: Az építészet története – Középkor – Romanika. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 1990. 51-113.o.

A felmérőtábor rajzait készítették: Bakonyi Dániel, Bácsi Kinga, Biri Blanka Zsuzsanna, Bodó Borbála, Budaházi Fanni, Chladny Gergely, Csótai Zsófia, Daragó László Ferenc, Dobszai Dorina, Hahn Veronika, **Jobbik Eszter**, Kálmán Mónika, Kis Noémi, Kovács Réka Krisztina, Molnár Enikő, Pődör Gergely, Somogyi Luca, Soos Zsófia, Stahl Nóra, Szabó Enikő, Szabó Eszter, Szász Noémi, Szunter Tibor, Zslebits Judit